SYSTEM OF TRANSLITERATION

VOWELS

Devanāgarī letter	*English equivalent*	*Pronounce as in*	*Devanāgarī letter*	*English equivalent*	*Pronounce as in*
अ	*a*	rur*a*l	लृ	*ḷṛ*	reve*lr*y
आ	*ā*	f*a*ther	ए	*e*	th*e*y
इ	*i*	f*i*ll	ऐ	*ai*	*ai*sle
ई	*ī*	pol*i*ce	ओ	*o*	g*o*
उ	*u*	f*u*ll	औ	*au*	H*au*s (German)
ऊ	*ū*	r*u*de			
ऋ	*ṛ*	mer*ri*ly	अं	*ṁ*	(the *anusvāra*)[1]
ॠ	*ṝ*	ma*ri*ne	अः	*ḥ*	(the *visarga*)[2]

CONSONANTS

क्	*k*	*k*ill	त्	*t*	Similar to the previous five but with the tongue against the teeth as in the French dentals.
ख्	*kh*	in*kh*orn	थ्	*th*	
ग्	*g*	*g*et	द्	*d*	
घ्	*gh*	lo*g-h*ut	ध्	*dh*	
ङ्	*ṅ*	si*n*g	न्	*n*	
च्	*c*	*ch*urch	प्	*p*	*p*ut
छ्	*ch*	hit*chh*ike	फ्	*ph*	u*ph*ill
ज्	*j*	*j*et	ब्	*b*	*b*ear
झ्	*jh*	hed*geh*og	भ्	*bh*	a*bh*or
ञ्	*ñ*	si*n*ge	म्	*m*	*m*ap
ट्	*ṭ*	*t*rue	य्	*y*	*y*ear
ठ्	*ṭh*	an*th*ill	र्	*r*	*r*ed
ड्	*ḍ*	*d*rum	ल्	*l*	*l*ull
ढ्	*ḍh*	re*dh*ead	ळ्	*ḷ*	often for *ḍ* in Veda.
ण्	*ṇ*	tour*n*ament	व्	*v*	*iv*y (but like *w* after consonants)
श्	*ś*	*s*ure	क्ष्	*kṣ*[3]	
ष्	*ṣ*	*sh*un	त्र्	*tr*	
स्	*s*	*s*aint	ज्ञ्	*jñ*	
ह्	*h*	*h*ear	ॐ	*om*	

1. A nasal sound, sometimes pronounced like *n* (as in *haṁsa*), sometimes representing a final *m*. The *anusvāra* has been transliterated *ṅ ñ ṇ n* or *ṁ* according to the phonetic group of the following letter with which it coalesces.
2. An "h"-like aspiration at the end (*anityaḥ*) or occasinally in the middle (*duḥkha*) of a word.
3. These are the special conjunct consonant letters used in sanskrit.

ॐ नमो भगवते
Om Namo Bhagavate

गीताध्यानम्
gītā dhyānam
MEDITATION ON GĪTĀ

1 पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्ये महाभारतम् ।
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीं अष्टादशाध्यायिनीं
अम्ब त्वां अनुसन्दधामि भगवद्गीते भवद्वेषीणीम् ॥

pārthāya pratibodhitāṁ bhagavatā nārāyaṇena svayam
vyāsena grathitāṁ pūrāṇamuninā maddhye mahābhāratam
advaitāmṛtavarṣiṇīṁ bhagavatīm aṣṭādaśādhyāyinīm
amba tvāmanusandadhāmi bhagavad gīte bhavadveṣiṇīm.

2 नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे
फुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र ।
येन त्वया भारततैलपूर्णः
प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥

namo'stute vyāsa viśālabuddhe
phullāravindāyatapatranetra
yena tvayā bhāratatailapūrṇaḥ
prajvālito jñānamayaḥ pradīpaḥ.

3 प्रपन्नपारिजाताय तोत्रवेत्रैकपाणये ।
ज्ञानमुद्राय कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ॥

prapanna-pārijātāya totra-vetraika-pāṇaye
jñāna-mudrāya kṛṣṇāya gītāmṛta-duhe namaḥ.

4 सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्स सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥

sarvopaniṣado gāvo dogdhā gopāla-nandanaḥ
pārtho vatsaḥ sudhīr bhoktā dugdhaṁ gītāmṛtaṁ mahat.

5 वसुदेवसुतं देवं कंसचाणुरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥

vasudevasutaṁ devaṁ kaṁsacāṇūramardanam
devakīparamānandaṁ kṛṣṇaṁ vande jagadgurum.

6 भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गान्धारनीलोत्पला
शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ।
अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी
सोत्तीर्णा खलु पाण्डवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥

bhīṣmadroṇataṭā jayadrathajalā gāndhāranīlotpalā
śalyagrāhavatī kṛpeṇa vahanī karṇena velākulā
aśvatthāma-vikarṇa-ghora-makarā duryodhanāvartinī
sottīrṇā khalu pāṇḍavai raṇanadī kaivartakaḥ keśavaḥ.

7 पराशर्यवचः सराजममलं गीतार्थगन्धोदकम्
नानाख्यानककेसरं हरिकथासम्बोधनाबोधितम् ।
लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा
भूयाद् भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥

pārāśaryavachaḥ sarojamamalaṁ gītārthagandhotkaṭam
nānākhyānakakesaraṁ harikathā- sambodhanābodhitam
loke sajjanaṣaṭpadairaharahaḥ pepīyamānaṁ mudā
bhūyād bhāratapaṅkajaṁ kalimala- pradhvaṁsi naḥ śreyase.

8 मूकं कराति वाचालं पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥

mūkaṁ karoti vācālaṁ paṅguṁ laṅghayate girim
yat kṛpā tamahaṁ vande paramānandamādhavam.

9 यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैः
वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥

yaṁ brahmā-varuṇendra-rudra-marutaḥ
stunvanti divyaiḥ stavaiḥ
vedaiḥ sāṅga-pada-kramopanishadair-
gāyanti yaṁ sāmagāḥ
dhyānāvasthita-tadgatena manasā
paśyanti yaṁ yogino
yasyāntaṁ na viduḥ surāsura-gaṇā
devāya tasmai namaḥ.

Srimad Bhagavad Gita

अथ प्रथमोऽध्याय:

atha prathamo’dhyāyaḥ

First Chapter

अर्जुनविषादयोग:

arjunaviṣādayogaḥ

The Yoga of Arjuna’s Dejection

1 धृतराष्ट्र उवाच
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥

dhṛtarāṣṭra uvāca
dharma-kṣetre kuru-kṣetre samavetā yuyutsavaḥ
māmakāḥ pāṇḍavāś caiva kim akurvata sañjaya.

2 सञ्जय उवाच
दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥

sañjaya uvāca
dṛṣṭvā tu pāṇḍavānīkaṁ vyūḍhaṁ duryodhanas tadā
ācāryam upasaṅgamya rājā vacanam abravīt.

3 पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥

paśyaitāṁ pāṇḍu-putrāṇām ācārya mahatīṁ camūm
vyūḍhāṁ drupada-putreṇa tava śiṣyeṇa dhīmatā.

4 अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥

atra śūrā maheṣvāsā bhīmārjuna-samā yudhi
yuyudhāno virātaś ca drupadaś ca mahā-rathaḥ.

5 धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः ॥

dhṛṣṭaketuś cekitānaḥ kāśi-rājaś ca vīryavān
purujit kunti-bhojaś ca śaibyaś ca nara-puṅgavaḥ.

6 युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥

yudhāmanyuś ca vikrānta uttamaujāś ca vīryavān
saubhadro draupadeyāś ca sarva eva mahā-rathāḥ.

7 अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते ॥

asmākaṁ tu viśiṣṭā ye tān-nibodha dvijottama
nāyakā mama sainyasya saṁjñārthaṁ tān bravīmi te.

8 भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिञ्जयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिर्जयद्रथः ॥

bhavān bhīṣmaś ca karṇaś ca kṛpaśca samitiñjayaḥ
aśvatthāmā vikarṇaś ca saumadattir jayadratha.

9 अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥

anye ca bahavaḥ śūrā madarthe tyakta-jīvitāḥ
nānā-śastra-praharaṇāḥ sarve yuddha-viśāradāḥ.

10 अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥

aparyāptaṁ tad asmākaṁ balaṁ bhīṣmābhi-rakṣitam
paryāptaṁ tvidam eteṣām balaṁ bhīmābhi-rakṣitam.

11 अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥

ayaneṣu ca sarveṣu yathā-bhāgam avasthitāḥ
bhīṣmam evābhi-rakṣantu bhavantaḥ sarva eva hi.

12 तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥

tasya sañjanayan harṣaṁ kuru-vṛddhaḥ pitā-mahaḥ
siṁha-nādaṁ vinadyoccaiḥ śaṅkhaṁ dadhmau pratāpavān.

13 ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥

tataḥ śaṅkhāś ca bheryaś ca paṇavānaka-gomukhāḥ
sahasaivābhyahanyanta sa śabdas tumulo'bhavat.

14 ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥

tataḥ śvetair hayair yukte mahati syandane sthitau
mādhavaḥ pāṇḍavaś caiva divyau śaṅkhau pradadhmatuḥ.

15 पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥

pāñcajanyaṁ hṛṣīkeśo devadattaṁ dhanañjayaḥ
pauṇḍraṁ dadhmau mahā-śaṅkhaṁ bhīma-karmā vṛkodaraḥ.

16 अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥

ananta-vijayaṁ rājā kuntī-putro yudhiṣṭhiraḥ
nakulaḥ sahadevaś ca sughoṣa-maṇi-puṣpakau.

17 काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥

kāśyaś ca parameṣvāsaḥ śikhaṇḍī ca mahā-rathaḥ
dhṛṣṭadyumno virāṭaś ca sātyakiś cāparājitaḥ.

18 द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् ॥

drupado draupadeyāś ca sarvaśaḥ pṛthivīpate
daubhadraś ca mahā-bāhuḥ śaṅkhān dadhmuḥ pṛthak pṛthak.

19 स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥

sa ghoṣo dhārtarāṣṭrāṇāṁ hṛdayāni vyadārayat
nabhaś ca pṛthivīṁ caiva tumulo vyanunādayan.

20 अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसम्पाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥

atha vyavasthitān dṛṣṭvā dhārtarāṣṭrān kapi-dhvajaḥ
pravṛtte śastra-sampāte dhanur udyamya pāṇḍavaḥ.

21 हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
अर्जुन उवाच
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥

hṛṣīkeśaṁ tadā vākyam idam āha mahī-pate
arjuna uvāca
senayor ubhayor madhye rathaṁ sthāpaya me'cyuta.

22 यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥

yāvadetān nirīkṣe'haṁ yoddhukāmān avasthitān
kair mayā saha yoddhavyam asmin raṇa-samudyame.

23 योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥

yotsyamānān avekṣe'haṁ ya ete'tra samāgatāḥ
dhārtarāṣṭrasya durbuddher- yuddhe priya-cikīrṣavaḥ.

24 सञ्जय उवाच
एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥

sañjaya uvāca
evamukto hṛṣīkeśo guḍākeśena bhārata
senayor ubhayor madhye sthāpayitvā rathottamam.

25 भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान् समवेतान् कुरूनिति ॥

bhīṣma-droṇa-pramukhataḥ sarveṣāṁ ca mahīkṣitām
uvāca pārtha paśyaitān samavetān kurūn iti.

26 तत्राऽपश्यत् स्थितान् पार्थः पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान् मातुलान् भ्रातॄन् पुत्रान् पौत्रान् सखींस्तथा ॥

tatrāpaśyat sthitān pārthaḥ pitṝnatha pitāmahān
ācāryān mātulān bhrātṝn putrān pautrān sakhīṁs tathā

27 श्वशुरान् सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान् समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान् बन्धूनवस्थितान् ॥

śvaśurān suhṛdaś caiva senayor ubhayor api.
tān samīkṣya sa kaunteyaḥ sarvān bandhūn avasthitān.

28 कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।
अर्जुन उवाच
दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥

kṛpayā parayāviṣṭo viṣīdannidam abravīt
arjuna uvāca
dṛṣṭvemaṁ sva-janaṁ kṛṣṇa yuyutsuṁ sam-upa-sthitam.

29 सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥

sīdanti mama gātrāṇi mukhaṁ ca pari-śuṣyati
vepathuś ca śarīre me roma-harṣaś ca jāyate.

30 गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥

gāṇḍīvaṁ sraṁsate hastāt tvak caiva pari-dahyate
na ca śaknomyavasthātuṁ bhramatīva ca me manaḥ.

31 निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥

nimittāni ca paśyāmi viparītāni keśava
na ca śreyo'nu-paśyāmi hatvā sva-janam āhave.

32 न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥

na kāṅkṣe vijayaṁ kṛṣṇa na ca rājyaṁ sukhāni ca
kiṁ no rājyena govinda kiṁ bhogair jīvitena vā.

33 येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥

yeṣām arthe kāṅkṣitaṁ no rājyaṁ bhogāḥ sukhāni ca
ta ime'vasthitā yuddhe prāṇāṁs tyaktvā dhanāni ca.

34 आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ॥

ācāryāḥ pitaraḥ putrās- tathaiva ca pitā-mahāḥ
mātulāḥ śvaśurāḥ pautrāḥ śyālāḥ sambandhinas tathā.

35 एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥

etān na hantum icchāmi ghnato'pi madhu-sūdana
api trailokya-rājyasya hetoḥ kiṁ nu mahīkṛte.

36 निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वैतानाततायिनः ॥

nihatya dhārtarāṣṭrān naḥ kā prītiḥ syāj-janārdana
pāpam evāśrayed asmān hatvaitān ātatāyinaḥ.

37 तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धावान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥

tasmān nārhā vayaṁ hantuṁ dhārtarāṣṭrān sva-bāndhavān
sva-janaṁ hi kathaṁ hatvā sukhinaḥ syāma mādhava.

38 यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥

yadyapyete na paśyanti lobhopahata-cetasaḥ
kula-kṣaya-kṛtaṁ doṣaṁ mitra-drohe ca pātakam.

39 कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥

kathaṁ na jñeyam asmābhiḥ pāpād asmān nivartitum
kula-kṣaya-kṛtaṁ doṣaṁ pra-paśyadbhir janārdana.

40 कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥

kulakṣaye praṇaśyanti kula-dharmāḥ sanātanāḥ
dharme naṣṭe kulaṁ kṛtsnam- adharmo'bhi-bhavatyuta.

41 अधर्माभिभवात् कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसङ्करः ॥

adharmābhi-bhavāt kṛṣṇa pra-duṣyanti kula-striyaḥ
strīṣu duṣṭāsu vārṣṇeya jāyate varṇa-saṅkaraḥ.

42 सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥

saṅkaro narakāyaiva kula-ghnānāṁ kulasya ca
patanti pitaro hyeṣāṁ lupta-piṇḍodaka-kriyāḥ.

43 दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसङ्करकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥

doṣair etaiḥ kula-ghnānāṁ varṇa-saṅkara-kārakaiḥ
utsādyante jāti-dharmāḥ kula-dharmāś ca śāśvatāḥ.

44 उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरकेऽनियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥

utsanna-kula-dharmāṇāṁ manuṣyāṇāṁ janārdana
narake'niyataṁ vāso bhavatītyanu-śuśruma.

45 अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥

aho bata mahat-pāpaṁ kartuṁ vyavasitā vayam
yadrājya-sukha-lobhena hantuṁ sva-janam udyatāḥ.

46 यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥

yadi mām apratīkāram aśastraṁ śastra-pāṇayaḥ
dhārtarāṣṭrā raṇe hanyus- tanme kṣema-taraṁ bhavet.

47 सञ्जय उवाच
एवमुक्त्वार्जुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥

sañjaya uvāca
evam uktvārjunaḥ saṅkhye rathopastha upāviśat
visṛjya saśaraṁ cāpaṁ śoka-saṁvigna-mānasaḥ.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde arjunaviṣādayogo
nāma prathamo'dhyāyaḥ

अथ द्वितीयोऽध्यायः
atha dvitīyo'dhyāyaḥ
SECOND CHAPTER

सङ्ख्ययोगः
sāṅkhyayogaḥ

THE YOGA OF DISCRIMINATION

48 सञ्जय उवाच
तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥

sañjaya uvāca
taṁ tathā kṛpayāviṣṭam aśru-pūrṇākulekṣaṇam
viṣīdantam idaṁ vākyam uvāca madhu-sūdanaḥ.

49 श्रीभगवान् उवाच
कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥

śrībhagavān uvāca
kutas tvā kaśmalam idaṁ viṣame sam-upa-sthitam
anārya-juṣṭam asvargyam akīrtikaram arjuna.

50 क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ॥

klaibyaṁ mā sma gamaḥ pārtha naitattvayyupapadyate
kṣudraṁ hṛdaya-daurbalyaṁ tyaktvottiṣṭha parantapa.

51 अर्जुन उवाच
कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥

arjuna uvāca
kathaṁ bhīṣmam ahaṁ saṅkhye droṇaṁ ca madhu-sūdana
iṣubhiḥ prati-yotsyāmi pūjārhāvari-sūdana.

52 गुरूनहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥

gurūn ahatvā hi mahānu-bhāvān
śreyo bhoktuṁ bhaikṣyam apīha loke
hatvārtha-kāmāṁs tu gurūn ihaiva
bhuñjīya bhogān rudhira-pradigdhān.

53 न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषाम-
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥

na caitadvidmaḥ kataranno garīyo
yadvā jayema yadi vā no jayeyuḥ
yāneva hatvā na jijīviṣāmas-
te'vasthitāḥ pramukhe dhārta-rāṣṭrāḥ.

54 कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥

kārpaṇya-doṣopahata-svabhāvaḥ
pṛcchāmi tvāṁ dharma-sammūḍha-cetāḥ
yacchreyaḥ syānniścitaṁ brūhi tanme
śiṣyas te'haṁ śādhi māṁ tvāṁ prapannam.

55 न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्
यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥

na hi prapaśyāmi mamāpanudyād
yacchokam ucchoṣaṇam indriyāṇām
avāpya bhūmāvasapatnam ṛddhaṁ
rājyaṁ surāṇām api cādhipatyam.

56 सञ्जय उवाच
एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तप ।
न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥

sañjaya uvāca
evam uktvā hṛṣīkeśaṁ gudākeśaḥ parantapa
na yotsya iti govindam uktvā tūṣṇīṁ babhūva ha.

57 तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥

tam uvāca hṛṣīkeśaḥ prahasanniva bhārata
senayor ubhayor madhye viṣīdantam idaṁ vacaḥ.

58 श्रीभगवान् उवाच
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥

śrībhagavān uvāca
aśocyān anvaśocas tvaṁ prajñāvādāṁśca bhāṣase
gatāsūn agatāsūṁś ca nānuśocanti paṇḍitāḥ

59 न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥

na tvevāhaṁ jātu nāsaṁ na tvaṁ neme janādhipāḥ
na caiva na bhaviṣyāmaḥ sarve vayam ataḥ param.

60 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥

dehino'smin yathā dehe kaumāraṁ yauvanaṁ jarā
tathā dehāntara-prāptir- dhīras tatra na muhyati.

61 मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥

mātrā-sparśās tu kaunteya śītoṣṇa-sukha-duḥkhadāḥ
āgamāpāyino'nityās tāṁs titikṣasva bhārata.

62 यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

yaṁ hi na vyathayantyete puruṣaṁ puruṣarṣabha
sama-duḥkha-sukhaṁ dhīraṁ so'mṛtatvāya kalpate.

63 नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

nāsato vidyate bhāvo nābhāvo vidyate sataḥ
ubhayor api dṛṣṭo'ntas- tvanayos tattva-darśibhiḥ.

64 अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥

avināśi tu tad viddhi yena sarvamidaṁ tatam
vināśam avyayasyāsya na kaścit kartum arhati.

65 अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥

antavanta ime dehā nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ
anāśino'prameyasya tasmād yudhyasva bhārata.

66 य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥

ya enaṁ vetti hantāraṁ yaś cainaṁ manyate hatam
ubhau tau na vijānīto nāyaṁ hanti na hanyate.

67 न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥

na jāyate mriyate vā kadācin-
nāyaṁ bhūtvā bhavitā vā na bhūyaḥ
ajo nityaḥ śāśvato'yaṁ purāṇo
na hanyate hanyamāne śarīre.

68 वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥

vedāvināśinaṁ nityaṁ ya enam ajam avyayam
kathaṁ sa puruṣaḥ pārtha kaṁ ghātayati hanti kam.

69 वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

vāsāṁsi jīrṇāni yathā vihāya
navāni gṛhṇāti naro'parāṇi
tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇā-
nyanyāni saṁyāti navāni dehī.

70 नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

nainaṁ chindanti śastrāṇi nainaṁ dahati pāvakaḥ
na cainaṁ kledayantyāpo na śoṣayati mārutaḥ.

71 अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥

acchedyo'yamadāhyo'yam akledyo'śoṣya eva ca
nityaḥ sarvagataḥ sthāṇur- acalo'yaṁ sanātanaḥ.

72 अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥

avyakto'yam acintyo'yam avikāryo'yam ucyate
tasmād evaṁ viditvainaṁ nānuśocitum arhasi.

73 अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥

atha cainaṁ nityajātaṁ nityaṁ vā manyase mṛtam
tathāpi tvaṁ mahābāho naivaṁ śocitum arhasi.

74 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥

jātasya hi dhruvo mṛtyur- dhruvaṁ janma mṛtasya ca
tasmād aparihārye'rthe na tvaṁ śocitum arhasi.

75 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥

avyaktādīni bhūtāni vyakta-madhyāni bhārata
avyakta-nidhanānyeva tatra kā paridevanā.

76 आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥

āścaryavat paśyati kaścid enam
āścaryavad vadati tathaiva cānyaḥ
āścaryavaccainamanyaḥ śṛṇoti
śrutvāpyenaṁ veda na caiva kaścit.

77 देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥

dehī nityam avadhyo'yaṁ dehe sarvasya bhārata
tasmāt sarvāṇi bhūtāni na tvaṁ śocitum arhasi.

78 स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥

svadharmam api cāvekṣya na vikampitum arhasi
dharmyāddhi yuddhācchreyo'nyat kṣatriyasya na vidyate.

79 यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥

yadṛcchayā copapannaṁ svargadvāram apāvṛtam
sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha labhante yuddham īdṛśam.

80 अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं सङ्ग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥

atha cettvam imaṁ dharmyaṁ saṅgrāmaṁ na kariṣyasi
tataḥ svadharmaṁ kīrtiṁ ca hitvā pāpam avāpsyasi.

81 अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

akīrtiṁ cāpi bhūtāni kathayiṣyanti te'vyayām
sambhāvitasya cākīrtir- maraṇād atiricyate.

82 भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥

bhayād raṇād uparataṁ maṁsyante tvāṁ mahā-rathāḥ
yeṣāṁ ca tvaṁ bahumato bhūtvā yāsyasi lāghavam.

83 अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥

avācyavādāṁś ca bahūn vadiṣyanti tavāhitāḥ
nindantas tava sāmarthyaṁ tato duḥkha-taraṁ nu kim.

84 हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

hato vā prāpsyasi svargaṁ jitvā vā bhokṣyase mahīm
tasmād uttiṣṭha kaunteya yuddhāya kṛta-niścayaḥ.

85 सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥

sukha-duḥkhe same kṛtvā lābhālābhau jayājayau
tato yuddhāya yujyasva naivaṁ pāpam avāpsyasi.

86 एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥

eṣā te'bhihitā sāṅkhye buddhir yoge tvimāṁ śṛṇu
buddhyā yukto yayā pārtha karma-bandhaṁ prahāsyasi.

87 नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥

nehābhikrama-nāśo'sti pratyavāyo na vidyate
svalpam apyasya dharmasya trāyate mahato bhayāt.

88 व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥

vyavasāyātmikā buddhir- ekeha kuru-nandana
bahu-śākhā hyanantāś ca buddhayo'vyavasāyinām.

89 यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥

yāmimāṁ puṣpitāṁ vācaṁ pravadantyavipaścitaḥ
vedavādaratāḥ pārtha nānyad astīti vādinaḥ.

90 कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥

kāmātmānaḥ svarga-parā janma-karma-phalapradām
kriyā-viśeṣa-bahulāṁ bhogaiśvarya-gatiṁ prati.

91 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥

bhogaiśvarya-prasaktānāṁ tayāpahṛta-cetasām
vyavasāyātmikā buddhiḥ samādhau na vidhīyate.

92 त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥

traiguṇyaviṣayā vedā nistraiguṇyo bhavārjuna
nirdvandvo nitya-sattvastho niryoga-kṣema ātmavān.

93 यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके ।
तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥

yāvānartha udapāne sarvataḥ samplutodake
tāvān sarveṣu vedeṣu brāhmaṇasya vijānataḥ.

94 कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥

karmaṇyevādhikāras te mā phaleṣu kadācana
mā karma-phala-hetur bhūr- mā te saṅgo'stvakarmaṇi.

95 योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥

yogasthaḥ kuru karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā dhanañjaya
siddhyasiddhyoḥ samo bhūtva samatvaṁ yoga ucyate.

96 दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥

dūreṇa hyavaraṁ karma buddhi-yogād dhanañjaya
buddhau śaraṇam anviccha kṛpaṇāḥ phala-hetavaḥ.

97 बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥

buddhiyukto jahātīha ubhe sukṛta-duṣkṛte
tasmād yogāya yujyasva yogaḥ karmasu kauśalam.

98 कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥

karmajaṁ buddhi-yuktā hi phalaṁ tyaktvā manīṣiṇaḥ
janma-bandha-vinirmuktāḥ padaṁ gacchantyanāmayam.

99 यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥

yadā te moha-kalilaṁ buddhir vyatitariṣyati
tadā gantāsi nirvedaṁ śrotavyasya śrutasya ca.

100 श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥

śruti-vipratipannā te yadā sthāsyati niścalā
samādhāvacalā buddhis- tadā yogam avāpsyasi.

101 अर्जुन उवाच
स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥

arjuna uvāca
sthitaprajñasya kā bhāṣā samādhisthasya keśava
sthitadhīḥ kiṁ prabhāṣeta kim āsīta vrajeta kim.

102 श्रीभगवानुवाच
प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥

śrībhagavānuvāca
prajahāti yadā kāmān sarvān pārtha manogatān
ātmanyevātmanā tuṣṭaḥ sthita-prajñas tadocyate.

103 दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

duḥkheṣvanudvigna-manāḥ sukheṣu vigata-spṛhaḥ
vīta-rāga-bhaya-krodhaḥ sthitadhīr munir ucyate.

104 यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

yaḥ sarvatrānabhisnehas- tat tat prāpya śubhāśubham
nābhinandati na dveṣṭi tasya prajñā pratiṣṭhitā.

105 यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

yadā saṁharate cāyaṁ kūrmo'ṅgānīva sarvaśaḥ
indriyāṇīndriyārthebhyas- tasya prajñā pratiṣṭhitā.

106 विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥

viṣayā vinivartante nirāhārasya dehinaḥ
rasavarjaṁ raso'pyasya paraṁ dṛṣṭvā nivartate.

107 यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥

yatato hyapi kaunteya puruṣasya vipaścitaḥ
indriyāṇi pramāthīni haranti prasabhaṁ manaḥ.

108 तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

tāni sarvāṇi saṁyamya yukta āsīta matparaḥ
vaśe hi yasyendriyāṇi tasya prajñā pratiṣṭhitā.

109 ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात् सञ्जायते कामः कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥

dhyāyato viṣayān puṁsaḥ saṅgas teṣūpajāyate
saṅgāt sañjāyate kāmaḥ kāmāt krodho'bhijāyate.

110 क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥

krodhād bhavati sammohaḥ sammohāt smṛti-vibhramaḥ
smṛti-bhraṁśād buddhināśo buddhināśāt praṇaśyati.

111 रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥

rāga-dveṣa-viyuktais tu viṣayān indriyaiś caran
ātma-vaśyair vidheyātmā prasādam adhigacchati.

112 प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥

prasāde sarva-duḥkhānāṁ hānir asyopajāyate
prasanna-cetaso hyāśu buddhiḥ paryavatiṣṭhate.

113 नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥

nāsti buddhir ayuktasya na cāyuktasya bhāvanā
na cābhāvayataḥ śāntir- aśāntasya kutaḥ sukham.

114 इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥

indriyāṇāṁ hi caratāṁ yanmano'nuvidhīyate
tadasya harati prajñāṁ vāyur nāvam ivāmbhasi.

115 तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

tasmādyasya mahābāho nigṛhītāni sarvaśaḥ
indriyāṇīndriyārthebhyas- tasya prajñā pratiṣṭhitā.

116 या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

yā niśā sarva-bhūtānāṁ tasyāṁ jāgarti saṁyamī
yasyāṁ jāgrati bhūtāni sā niśā paśyato muneḥ.

117 आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥

āpūryamāṇam acalapratiṣṭhaṁ
samudram āpaḥ praviśanti yadvat
tadvat kāmā yaṁ praviśanti sarve
sa śāntim āpnoti na kāma-kāmī.

118 विहाय कामान् यः सर्वान् पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ॥

vihāya kāmān yaḥ sarvān pumāṁś carati niḥspṛhaḥ
nirmamo nirahaṅkāraḥ sa śāntim adhigacchati.

119 एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

eṣā brāhmī sthitiḥ pārtha naināṁ prāpya vimuhyati
sthitvāsyām antakāle'pi brahma-nirvāṇam ṛcchati.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे साङ्ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde sāṅkhyayogo
nāma dvitīyo'dhyāyaḥ

अथ तृतीयोऽध्याय:
atha tṛtīyo'dhyāyaḥ
THIRD CHAPTER

कर्मयोग:
karmayogaḥ

THE YOGA OF ACTION

120 अर्जुन उवाच
ज्यायसी चेत् कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत् किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव

arjuna uvāca
jyāyasī cet karmaṇas te matā buddhir janārdana
tat kiṁ karmaṇi ghore māṁ niyojayasi keśava.

121 व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥

vyāmiśreṇeva vākyena buddhiṁ mohayasīva me
tadekaṁ vada niścitya yena śreyo'ham āpnuyām.

122 श्रीभगवान् उवाच
लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥

śrībhagavān uvāca
loke'smin dvividhā niṣṭhā purā proktā mayānagha
jñāna-yogena sāṅkhyānāṁ karma-yogena yogināṁ.

123 न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च सन्न्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥

na karmaṇām anārambhān- naiṣkarmyaṁ puruṣo'śnute
na ca sannyasanād eva siddhiṁ samadhigacchati.

124 न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥

na hi kaścit kṣaṇam api jātu tiṣṭhatyakarma-kṛt
kāryate hyavaśaḥ karma sarvaḥ prakṛtijair guṇaiḥ.

125 कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥

karmendriyāṇi saṁyamya ya āste manasā smaran
indriyārthān vimūḍhātmā mithyācāraḥ sa ucyate.

126 यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥

yastvindriyāṇi manasā niyamyārabhate'rjuna
karmendriyaiḥ karma-yogam asaktaḥ sa viśiṣyate.

127 नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥

niyataṁ kuru karma tvaṁ karma jyāyo hyakarmaṇaḥ
śarīra-yātrāpi ca te na prasiddhyed akarmaṇaḥ.

128 यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥

yajñārthāt karmaṇo'nyatra loko'yaṁ karma-bandhanaḥ
tadarthaṁ karma kaunteya mukta-saṅgaḥ samācara.

129 सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥

sahayajñāḥ prajāḥ sṛṣṭvā purovāca prajā-patiḥ
anena prasaviṣyadhvam eṣa vo'stviṣṭa-kāma-dhuk.

130 देवान् भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥

devān bhāvayatānena te devā bhāvayantu vaḥ
parasparaṁ bhāvayantaḥ śreyaḥ param avāpsyatha.

131 इष्टान् भोगान् हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥

iṣṭān bhogān hi vo devā dāsyante yajña-bhāvitāḥ
tairdattān apradāyaibhyo yo bhuṅkte stena eva saḥ.

132 यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥

yajña-śiṣṭāśinaḥ santo mucyante sarva-kilbiṣaiḥ
bhuñjate te tvaghaṁ pāpā ye pacantyātma-kāraṇāt.

133 अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥

annād bhavanti bhūtāni parjanyād anna-sambhavaḥ
yajñād bhavati parjanyo yajñaḥ karma-samudbhavaḥ.

134 कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥

karma brahmodbhavaṁ viddhi brahmākṣara-samudbhavam
tasmāt sarvagataṁ brahma nityaṁ yajñe pratiṣṭhitam.

135 एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥

evaṁ pravartitaṁ cakraṁ nānuvartayatīha yaḥ
aghāyur indriyārāmo moghaṁ pārtha sa jīvati.

136 यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥

yas tvātma-ratir eva syād ātma-tṛptaś ca mānavaḥ
ātmanyeva ca santuṣṭas tasya kāryaṁ na vidyate.

137 नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥

naiva tasya kṛtenārtho nākṛteneha kaścana
na cāsya sarva-bhūteṣu kaścid artha-vyapāśrayaḥ.

138 तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥

tasmād asaktaḥ satataṁ kāryaṁ karma samācara
asakto hyācaran karma param āpnoti pūruṣaḥ.

139 कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन् कर्तुमर्हसि ॥

karmaṇaiva hi saṁsiddhim āsthitā janakādayaḥ
loka-saṅgraham evāpi sampaśyan kartum arhasi.

140 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥

yad yad ācarati śreṣṭhas tat tad evetaro janaḥ
sa yat pramāṇaṁ kurute lokas tad anuvartate.

141 न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥

na me pārthāsti kartavyaṁ triṣu lokeṣu kiñcana
nānavāptam avāptavyaṁ varta eva ca karmaṇi.

142 यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

yadi hyahaṁ na varteyaṁ jātu karmaṇyatandritaḥ
mama vartmānuvartante manuṣyāḥ pārtha sarvaśaḥ.

143 उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
सङ्करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥

utsīdeyur ime lokā na kuryāṁ karma ced aham
saṅkarasya ca kartā syām upahanyām imāḥ prajāḥ.

144 सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसङ्ग्रहम् ॥

saktāḥ karmaṇyavidvāṁso yathā kurvanti bhārata
kuryād vidvāṁs tathāsaktaś cikīrṣur loka-saṅgraham.

145 न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत् सर्वकर्माणि विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥

na buddhi-bhedaṁ janayed ajñānāṁ karma-saṅginām
joṣayet sarva-karmāṇi vidvān yuktaḥ samācaran.

146 प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥

prakṛteḥ kriyamāṇāni guṇaiḥ karmāṇi sarvaśaḥ
ahaṅkāra-vimūḍhātmā kartāham iti manyate.

147 तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥

tattvavit tu mahābāho guṇa-karma-vibhāgayoḥ
guṇā guṇeṣu vartanta iti matvā na sajjate.

148 प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मन्दान् कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥

prakṛter guṇa-sammūḍhāḥ sajjante guṇa-karmasu
tān akṛtsnavido mandān kṛtsnavin na vicālayet.

149 मयि सर्वाणि कर्माणि सन्न्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥

mayi sarvāṇi karmāṇi sannyasyādhyātma-cetasā
nirāśīr nirmamo bhūtvā yudhyasva vigata-jvaraḥ.

150 ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥

ye me matam idaṁ nityam anutiṣṭhanti mānavāḥ
śraddhāvanto'nasūyanto mucyante te'pi karmabhiḥ.

151 ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥

ye tvetad abhyasūyanto nānutiṣṭhanti me matam
sarva-jñānavimūḍhāṁs tān viddhi naṣṭān acetasaḥ.

152 सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥

sadṛśaṁ ceṣṭate svasyāḥ prakṛter jñanavān api
prakṛtiṁ yānti bhūtāni nigrahaḥ kiṁ kariṣyati.

153 इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥

indriyasyendriyasyārthe rāga-dveṣau vyavasthitau
tayor na vaśam āgacchet tau hyasya pari-panthinau.

154 श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

śreyān sva-dharmo viguṇaḥ para-dharmāt svanuṣṭhitāt
svadharme nidhanaṁ śreyaḥ para-dharmo bhayāvahaḥ.

155 अर्जुन उवाच
अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥

arjuna uvāca
atha kena prayukto'yaṁ pāpaṁ carati pūruṣaḥ
anicchannapi vārṣṇeya balādiva niyojitaḥ.

156 श्रीभगवान् उवाच
काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥

śrībhagavān uvāca
kāma eṣa krodha eṣa rajoguṇa-samudbhavaḥ
mahāśano mahā-pāpmā viddhyenam iha vairiṇam.

157 धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥

dhūmenāvriyate vahnir yathādarśo malena ca
yatholbenāvṛto garbhas tathā tenedam āvṛtam.

158 आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥

āvṛtaṁ jñānam etena jñānino nitya-vairiṇā
kāma-rūpeṇa kaunteya duṣpūreṇānalena ca.

159 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥

indriyāṇi mano buddhir asyādhiṣṭhānam ucyate
etair vimohayatyeṣa jñānam āvṛtya dehinam.

160 तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥

tasmāt tvam indriyāṇyādau niyamya bharatarṣabha
pāpmānaṁ prajahi hyenaṁ jñāna-vijñāna-nāśanam.

161 इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥

indriyāṇi parāṇyāhur indriyebhyaḥ paraṁ manaḥ
manasas tu parā buddhiryo buddheḥ paratas tu saḥ.

162 एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥

evaṁ buddheḥ paraṁ buddhvā saṁstabhyātmānam ātmanā
jahi śatruṁ mahābāho kāma-rūpaṁ durāsadam.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

Om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde karmayogo
nāma tṛtīyo'dhyāyaḥ

अथ चतुर्थोऽध्यायः
atha caturtho'dhyāyḥ
Fourth Chapter

ज्ञानयोगः
jñānayoga

The Yoga of Knowledge

163 श्रीभगवान् उवाच
इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥

śrībhagavān uvāca
imaṁ vivasvate yogaṁ proktavān aham avyayam
vivasvān manave prāha manur ikṣvākave'bravīt.

164 एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ॥

evaṁ paramparā-prāptam imaṁ rājarṣayo viduḥ
sa kāleneha mahatā yogo naṣṭaḥ parantapa.

165 स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥

sa evāyaṁ mayā te'dya yogaḥ proktaḥ purātanaḥ
bhakto'si me sakhā ceti rahasyaṁ hyetad uttamam.

166 अर्जुन उवाच
अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥

arjuna uvāca
aparaṁ bhavato janma paraṁ janma vivasvataḥ
katham etadvijānīyāṁ tvam ādau proktavān iti.

167 श्रीभगवान् उवाच
बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥

śrībhagavān uvāca
bahūni me vyatītāni janmāni tava cārjuna
tānyahaṁ veda sarvāṇi na tvaṁ vettha parantapa.

168 अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया ॥

ajo'pi sannavyayātmā bhūtānām īśvaro'pi san
prakṛtiṁ svām adhiṣṭhaya sambhavāmyātma-māyayā.

169 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

yadā yadā hi dharmasya glānir bhavati bhārata
abhyutthānam adharmasya tadātmānaṁ sṛjāmyaham.

170 परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥

paritrāṇāya sādhūnāṁ vināśāya ca duṣkṛtām
dharma-saṁsthāpanārthāya sambhavāmi yuge yuge.

171 जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥

janma karma ca me divyam evaṁ yo vetti tattvataḥ
tyaktvā dehaṁ punarjanma naiti māmeti so'rjuna.

172 वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥

vīta-rāga-bhaya-krodhā manmayā mām upāśritāḥ
bahavo jñāna-tapasā pūtā madbhāvam āgatāḥ.

173 ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

ye yathā māṁ prapadyante tāṁs tathaiva bhajāmyaham
mama vartmānuvartante manuṣyāḥ pārtha sarvaśaḥ.

174 काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥

kāṅkṣantaḥ karmaṇāṁ siddhiṁ yajanta iha devatāḥ
kṣipraṁ hi mānuṣe loke siddhir bhavati karmajā.

175 चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥

cāturvarṇyaṁ mayā sṛṣṭaṁ guṇa-karma-vibhāgaśaḥ
tasya kartāram api māṁ viddhyakartāram avyayam.

176 न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥

na māṁ karmāṇi limpanti na me karmaphale spṛhā
iti māṁ yo'bhijānāti karmabhirna sa badhyate.

177 एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥

evaṁ jñātvā kṛtaṁ karma pūrvairapi mumukṣubhiḥ
kuru karmaiva tasmāt tvaṁ pūrvaiḥ pūrvataraṁ kṛtam.

178 किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥

kiṁ karma kim akarmeti kavayo'pyatra mohitāḥ
tatte karma pravakṣyāmi yaj-jñātvā mokṣyase'śubhāt.

179 कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥

karmaṇo hyapi boddhavyaṁ boddhavyaṁ ca vikarmaṇaḥ
akarmaṇaśca boddhavyaṁ gahanā karmaṇo gatiḥ.

180 कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान् मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥

karmaṇyakarma yaḥ paśyed- akarmaṇi ca karma yaḥ
sa buddhimān manuṣyeṣu sa yuktaḥ kṛtsna-karmakṛt.

181 यस्य सर्वे समारम्भाः कामसङ्कल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥

yasya sarve samārambhāḥ kāma-saṅkalpa-varjitāḥ
jñānāgni-dagdha-karmāṇaṁ tamāhuḥ paṇḍitaṁ budhāḥ.

182 त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित् करोति सः ॥

tyaktvā karma-phalāsaṅgaṁ nityatṛpto nirāśrayaḥ
karmaṇyabhipravṛtto'pi naiva kiñcit karoti saḥ.

183 निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥

nirāśīr yata-cittātmā tyakta-sarva-parigrahaḥ
śārīraṁ kevalaṁ karma kurvannāpnoti kilbiṣam.

184 यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि न निबध्यते ॥

yadṛcchā-lābha-santuṣṭo dvandvātīto vimatsaraḥ
samaḥ siddhāvasiddhau ca kṛtvā'pi na nibadhyate.

185 गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥

gata-saṅgasya muktasya jñānāvasthita-cetasaḥ
yajñāyācarataḥ karma samagraṁ pravilīyate.

186 ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥

brahmārpaṇaṁ brahma havir- brahmāgnau brahmaṇā hutam
brahmaiva tena gantavyaṁ brahma-karma-samādhinā.

187 दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥

daivamevāpare yajñaṁ yoginaḥ paryupāsate
brahmāgnāvapare yajñaṁ yajñenaivopajuhvati.

188 श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन् विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥

śrotrādīnīndriyāṇyanye saṁyamāgniṣu juhvati
śabdādīn viṣayānanya indriyāgniṣu juhvati.

189 सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥

sarvāṇīndriya-karmāṇi prāṇa-karmāṇi cāpare
ātmasaṁyama-yogāgnau juhvati jñānadīpite.

190 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥

dravya-yajñās tapo-yajñā yoga-yajñās tathāpare
svādhyāya-jñāna-yajñāś ca yatayaḥ saṁśita-vratāḥ.

191 अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥

apāne juhvati prāṇaṁ prāṇe'pānaṁ tathāpare
prāṇāpāna-gatī ruddhvā prāṇāyāma-parāyaṇāḥ.

192 अपरे नियताहाराः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥

apare niyatāhārāḥ prāṇān prāṇeṣu juhvati
sarve'pyete yajñavido yajña-kṣapita-kalmaṣāḥ.

193 यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥

yajña-śiṣṭātamṛta-bhujo yānti brahma sanātanam
nāyaṁ loko'styayajñasya kuto'nyaḥ kuru-sattama.

194 एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान् विद्धि तान् सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥

evaṁ bahuvidhā yajñā vitatā brahmaṇo mukhe
karmajān viddhi tān sarvān evaṁ jñātvā vimokṣyase.

195 श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परन्तप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

śreyān dravya-mayād yajñāj- jñāna-yajñaḥ parantapa
sarvaṁ karmākhilaṁ pārtha jñāne parisamāpyate.

196 तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥

tadviddhi praṇipātena paripraśnena sevayā
upadekṣyanti te jñānaṁ jñāninas tattva-darśinaḥ.

197 यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥

yajjñātvā na punar moham evaṁ yāsyasi pāṇḍava
yena bhūtānyaśeṣeṇa drakṣyasyātmanyatho mayi.

198 अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यसि ॥

api cedasi pāpebhyaḥ sarvebhyaḥ pāpakṛttamaḥ
sarvaṁ jñāna-plavenaiva vṛjinaṁ santariṣyasi

199 यथैधांसि समिद्धोऽग्नर्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुते तथा ॥

yathaidhāṁsi samiddho'gnir- bhasmasāt kurute'rjuna
jñānāgniḥ sarva-karmāṇi bhasmasāt kurute tathā.

200 न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥

na hi jñānena sadṛśaṁ pavitram iha vidyate
tat svayaṁ yoga-saṁsiddhaḥ kālenātmani vindati.

201 श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥

śraddhāvānllabhate jñānaṁ tatparaḥ saṁyatendriyaḥ
jñānaṁ labdhvā parāṁ śāntim acireṇādhigacchati.

202 अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥

ajñaś cāśraddadhānaś ca saṁśayātmā vinaśyati
nāyaṁ loko'sti na paro na sukhaṁ saṁśayātmanaḥ.

203 योगसन्न्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ॥

yoga-sannyasta-karmāṇaṁ jñāna-saṁchinna-saṁśayam
ātmavantaṁ na karmāṇi nibadhnanti dhanañjaya.

204 तस्माद्ज्ञानसम्भूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥

tasmād ajñāna-sambhūtaṁ hṛtsthaṁ jñānāsinātmanaḥ
chittvainaṁ saṁśayaṁ yogam ātiṣṭhottiṣṭha bhārata.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde jñānayogo
nāma caturtho'dhyāyaḥ

अथ पञ्चमोऽध्यायः
atha pañcamo'dhyāyaḥ
FIFTH CHAPTER

कर्मसन्यासयोगः
karmasannyāsayogaḥ

THE YOGA OF RENUNCIATION OF ACTION

205 अर्जुन उवाच
सन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥

arjuna uvāca
sannyāsaṁ karmaṇāṁ kṛṣṇa punar yogaṁ ca śaṁsasi
yacchreya etayor ekaṁ tanme brūhi suniścitam.

206 श्रीभगवान् उवाच
सन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते ॥

śrībhagavān uvāca
sannyāsaḥ karmayogaś ca niḥśreyasa-karāvubhau
tayos tu karma-sannyāsāt karma-yogo viśiṣyate.

207 ज्ञेयः स नित्यसन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात् प्रमुच्यते ॥

jñeyaḥ sa nitya-sannyāsī yo na dveṣṭi na kāṅkṣati
nirdvandvo hi mahā-bāho sukhaṁ bandhāt pramucyate.

208 साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥

sāṅkhya-yogau pṛthag bālāḥ pravadanti na paṇḍitāḥ
ekam apyāsthitaḥ samyag ubhayor vindate phalam.

209 यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥

yat sāṅkhyaiḥ prāpyate sthānaṁ tad yogair api gamyate
ekaṁ sāṅkhyaṁ ca yogaṁ ca yaḥ paśyati sa paśyati.

210 सन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥

sannyāsas tu mahā-bāho duḥkham āptum ayogataḥ
yoga-yukto munir brahma na cireṇādhigacchati.

211 योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥

yoga-yukto viśuddhātmā vijitātmā jitendriyaḥ
sarva-bhūtātma-bhūtātmā kurvannapi na lipyate.

212 नैव किञ्चित् करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन् गच्छन् स्वपञ्श्वसन् ॥

naiva kiñcit karomīti yukto manyeta tattva-vit
paśyañ śṛṇvan spṛśañ jighrann- aśnan gacchan svapañ śvasan.

213 प्रलपन् विसृजन् गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥

pralapan visṛjan gṛhṇann- unmiṣan nimiṣannapi
indriyāṇīndriyārtheṣu vartanta iti dhārayan.

214 ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥

brahmaṇyādhāya karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā karoti yaḥ
lipyate na sa pāpena padma-patram ivāmbhasā.

215 कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥

kāyena manasā buddhyā kevalair indriyair api
yoginaḥ karma kurvanti saṅgaṁ tyaktvātma-śuddhaye.

216 युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥

yuktaḥ karma-phalaṁ tyaktvā śāntim āpnoti naiṣṭhikīm
ayuktaḥ kāma-kāreṇa phale sakto nibadhyate.

217 सर्वकर्माणि मनसा सन्न्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥

sarva-karmāṇi manasā sannyasyāste sukhaṁ vaśī
nava-dvāre pure dehī naiva kurvan na kārayan.

218 न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥

na kartṛtvaṁ na karmāṇi lokasya sṛjati prabhuḥ
na karma-phala-saṁyogaṁ svabhāvas tu pravartate.

219 नादत्ते कस्यचित् पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥

nādatte kasyacit pāpaṁ na caiva sukṛtaṁ vibhuḥ
ajñānenāvṛtaṁ jñānaṁ tena muhyanti jantavaḥ.

220 ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥

jñānena tu tad ajñānaṁ yeṣāṁ nāśitam ātmanaḥ
teṣām ādityavaj-jñānaṁ prakāśayati tatparam.

221 तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥

tad buddhayas tadātmānas- tanniṣṭhās tat parāyaṇāḥ
gacchantyapunarāvṛttiṁ jñāna-nirdhūta-kalmaṣāḥ.

222 विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥

vidyā-vinaya-sampanne brāhmaṇe gavi hastini
śuni caiva śvapāke ca paṇḍitāḥ sama-darśinaḥ.

223 इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥

ihaiva tair jitaḥ sargo yeṣāṁ sāmye sthitaṁ manaḥ
nirdoṣaṁ hi samaṁ brahma tasmād brahmaṇi te sthitāḥ.

224 न प्रहृष्येत् प्रियं प्राप्य नोद्विजेत् प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसम्मूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥

na prahṛṣyet priyaṁ prāpya nodvijet prāpya cāpriyam
sthira-buddhir-asammūḍho brahmavid brahmaṇi sthitaḥ.

225 बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते ॥

bāhya-sparśeṣvasaktātmā vindatyātmani yat sukham
sa brahma-yoga-yuktātmā sukham akṣayam aśnute.

226 ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥

ye hi saṁsparśajā bhogā duḥkha-yonaya eva te
ādyantavantaḥ kaunteya na teṣu ramate budhaḥ.

227 शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥

śaknotīhaiva yaḥ soḍhuṁ prāk śarīra-vimokṣaṇāt
kāma-krodhodbhavaṁ vegaṁ sa yuktaḥ sa sukhī naraḥ.

228 योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥

yo'ntaḥsukho'ntarārāmas- tathāntar-jyotir eva yaḥ
sa yogī brahma-nirvāṇaṁ brahma-bhūto'dhigacchati.

229 लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥

labhante brahma-nirvāṇam ṛṣayaḥ kṣīṇa-kalmaṣāḥ
chinna-dvaidhā yatātmānaḥ sarva-bhūta-hite ratāḥ.

230 कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥

kāma-krodha-viyuktānāṁ yatīnāṁ yata-cetasām
abhito brahma-nirvāṇaṁ vartate viditātmanām.

231 स्पर्शान् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥

sparśān kṛtvā bahir bāhyāṁ- ścakṣuś caivāntare bhruvoḥ
prāṇāpānau samau kṛtvā nāsābhyantara-cāriṇau.

232 यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥

yatendriya-mano-buddhir- munir mokṣa-parāyaṇaḥ
vigatecchā-bhaya-krodho yaḥ sadā mukta eva saḥ.

233 भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥

bhoktāraṁ yajña-tapasāṁ sarva-loka-maheśvaram
suhṛdaṁ sarva-bhūtānāṁ jñātvā māṁ śāntimṛcchati.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥

Om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde karmasannyāsayogo
nāma pañcamo'dhyāyaḥ

अथ षष्ठोऽध्यायः
atha ṣaṣṭho’dhyāyaḥ
SIXTH CHAPTER

ध्यानयोगः
dhyānayogaḥ

THE YOGA OF MEDITATION

234 श्रीभगवान् उवाच
अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स सन्न्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥

śrībhagavān uvāca
anāśritaḥ karma-phalaṁ kāryaṁ karma karoti yaḥ
sa sannyāsī ca yogī ca na niragnir na cākriyaḥ.

235 यं सन्न्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसन्न्यस्तसङ्कल्पो योगी भवति कश्चन ॥

yaṁ sannyāsam iti prāhur- yogaṁ taṁ viddhi pāṇḍava
na hyasannyasta-saṅkalpo yogī bhavati kaścana.

236 आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥

āruruksor muner yogaṁ karma kāraṇam ucyate
yogārūḍhasya tasyaiva śamaḥ kāraṇam ucyate.

237 यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसङ्कल्पसन्न्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

yadā hi nendriyārtheṣu na karmasvanuṣajjate
sarva-saṅkalpa-sannyāsī yogārūḍhas tadocyate.

238 उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

uddhared ātmanātmānaṁ nātmānam avasādayet
ātmaiva hyātmano bandhur- ātmaiva ripur ātmanaḥ.

239 बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥

bandhur ātmātmanas tasya yenātmaivātmanā jitaḥ
anātmanas tu śatrutve vartetātmaiva śatruvat.

240 जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥

jitātmanaḥ praśāntasya paramātmā samāhitaḥ
śītoṣṇa-sukha-duḥkheṣu tathā mānāpamānayoḥ.

241 ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥

jñāna-vijñāna-tṛptātmā kūṭastho vijitendriyaḥ
yukta ityucyate yogī sama-loṣṭāśma-kāñcanaḥ.

242 सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥

suhṛnmitrāryudāsīna- madhyastha-dveṣya-bandhuṣu
sādhuṣvapi ca pāpeṣu sama-buddhir viśiṣyate.

243 योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥

yogī yuñjīta satatam ātmānaṁ rahasi sthitaḥ
ekākī yata-cittātmā nirāśīr aparigrahaḥ.

244 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥

śucau deśe pratiṣṭhāpya sthiram āsanam ātmanaḥ
nātyucchritaṁ nātinīcaṁ cailajina-kuśottaram.

245 तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥

tatraikāgraṁ manaḥ kṛtvā yata-cittendriya-kriyaḥ
upaviśyāsane yuñjyād yogam ātma-viśuddhaye.

246 समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥

samaṁ kāya-śiro-grīvaṁ dhārayannacalaṁ sthiraḥ
samprekṣya nāsikāgraṁ svaṁ diśaś cānavalokayan.

247 प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥

praśāntātmā vigatabhīr- brahmacārivrate sthitaḥ
manaḥ saṁyamya maccitto yukta āsīta matparaḥ.

248 युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥

yuñjannevaṁ sadātmānaṁ yogī niyata-mānasaḥ
śāntiṁ nirvāṇa-paramāṁ matsaṁsthām adhigacchati.

249 नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥

nātyaśnatas tu yogo'sti na caikāntam anaśnataḥ
na cāti svapna-śīlasya jāgrato naiva cārjuna.

250 युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधास्य योगो भवति दुःखहा ॥

yuktāhāra-vihārasya yukta-ceṣṭasya karmasu
yukta-svapnāvabodhasya yogo bhavati duḥkhahā.

251 यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥

yadā viniyataṁ cittam ātmanyevāvatiṣṭhate
niḥspṛhaḥ sarva-kāmebhyo yukta ityucyate tadā.

252 यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥

yathā dīpo nivātastho neṅgate sopamā smṛtā
yogino yata-cittasya yuñjato yogam ātmanaḥ.

253 यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥

yatroparamate cittaṁ niruddhaṁ-yogasevayā
yatra caivātmanātmānaṁ paśyannātmani tuṣyati.

254 सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥

sukham ātyantikaṁ yattad buddhi-grāhyam atīndriyam
vetti yatra na caivāyaṁ sthitaś calati tattvataḥ.

255 यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥

yaṁ labdhvā cāparaṁ lābhaṁ manyate nādhikaṁ tataḥ
yasmin sthito na duḥkhena guruṇāpi vicālyate.

256 तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥

taṁ vidyād duḥkha-saṁyoga- viyogaṁ yoga-saṁjñitam
sa niścayena yoktavyo yogo'nirviṇṇa-cetasā.

257 सङ्कल्पप्रभवान् कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥

saṅkalpa-prabhavān kāmāṁs- tyaktvā sarvān aśeṣataḥ
manasaivendriya-grāmaṁ viniyamya samantataḥ.

258 शनैः शनैरुपरमेद् बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥

śanaiḥ śanair uparamed buddhyā dhṛti-gṛhītayā
ātma-saṁsthaṁ manaḥ kṛtvā na kiñcidapi cintayet.

259 यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥

yato yato niścarati manaś cañcalam asthiram
tatas tato niyamyaitad- ātmanyeva vaśaṁ nayet.

260 प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥

praśānta-manasaṁ hyenaṁ yoginaṁ sukham uttamam
upaiti śānta-rajasaṁ brahma-bhūtam akalmaṣam.

261 युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥

yuñjannevaṁ sadātmānaṁ yogī vigata-kalmaṣaḥ
sukhena brahma-saṁsparśam- atyantaṁ sukham aśnute.

262 सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥

sarva-bhūtastham ātmānaṁ sarva-bhūtāni cātmani
īkṣate yoga-yuktātmā sarvatra sama-darśanaḥ.

263 यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥

yo māṁ paśyati sarvatra sarvaṁ ca mayi paśyati
tasyāhaṁ na praṇaśyāmi sa ca me na praṇaśyati.

264 सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥

sarva-bhūta-sthitaṁ yo māṁ bhajatyekatvam āsthitaḥ
sarvathā vartamāno'pi sa yogī mayi vartate.

265 आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥

ātmaupamyena sarvatra samaṁ paśyati yo'rjuna
sukhaṁ vā yadi vā duḥkhaṁ sa yogī paramo mataḥ.

266 अर्जुन उवाच
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥

arjuna uvāca
yo'yaṁ yogas tvayā proktaḥ sāmyena madhu-sūdana
etasyāhaṁ na paśyāmi cañcalatvāt sthitiṁ sthirām.

267 चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

cañcalaṁ hi manaḥ kṛṣṇa pramāthi balavad dṛḍham
tasyāhaṁ nigrahaṁ manye vāyoriva suduṣkaram.

268 श्रीभगवान् उवाच
असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥

śrībhagavān uvāca
asaṁśayaṁ mahābāho mano durnigrahaṁ calam
abhyāsena tu kaunteya vairāgyeṇa ca gṛhyate.

269 असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥

asaṁyatātmanā yogo duṣprāpa iti me matiḥ
vaśyātmanā tu yatatā śakyo'vāptum upāyataḥ.

270 अर्जुन उवाच
अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥

arjuna uvāca
ayatiḥ śraddhayopeto yogāccalita-mānasaḥ
aprāpya yoga-saṁsiddhiṁ kāṁ gatiṁ kṛṣṇa gacchati.

271 कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥

kaccinnobhaya-vibhraṣṭaś- chinnābhram iva naśyati
apratiṣṭho mahābāho vimūḍho brahmaṇaḥ pathi.

272 एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥

etanme saṁśayaṁ kṛṣṇa chettum arhasyaśeṣataḥ
tvadanyaḥ saṁśayasyāsya chettā na hyupapadyate.

273 श्रीभगवान् उवाच
पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत् कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ॥

śrībhagavān uvāca
pārtha naiveha nāmutra vināśas tasya vidyate
na hi kalyāṇakṛt kaścid durgatiṁ tāta gacchati.

274 प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥

prāpya puṇya-kṛtāṁ lokān- uṣitvā śāśvatīḥ samāḥ
śucīnāṁ śrīmatāṁ gehe yoga-bhraṣṭo'bhijāyate.

275 अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥

athavā yoginām eva kule bhavati dhīmatām
etaddhi durlabhataraṁ loke janma yadīdṛśam.

276 तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥

tatra taṁ buddhi-saṁyogaṁ labhate paurva-dehikam
yatate ca tato bhūyaḥ saṁsiddhau kuru-nandana.

277 पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥

pūrvābhyāsena tenaiva hriyate hyavaśo'pi saḥ
jijñāsurapi yogasya śabda-brahmātivartate.

278 प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥

prayatnād yatamānastu yogī saṁśuddha-kilbiṣaḥ
aneka-janma-saṁsiddhas- tato yāti parāṁ gatim.

279 तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥

tapasvibhyo'dhiko yogī jñānibhyo'pi mato'dhikaḥ
karmibhyaś cādhiko yogī tasmād yogī bhavārjuna.

280 योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥

yoginām api sarveṣāṁ madgatenāntarātmanā
śraddhāvān bhajate yo māṁ sa me yuktatamo mataḥ.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ध्यानयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde dhyānayogo
nāma ṣaṣṭho'dhyāyaḥ

अथ सप्तमोऽध्यायः
atha saptmo'dhyāyaḥ
Seventh Chapter

ज्ञानविज्ञानयोगः
jñānavijñānayogaḥ

The Yoga of Knowledge and the Process of Knowing

281 श्रीभगवान् उवाच
मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन् मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥

śrībhagavān uvāca
mayyāsaktamanāḥ pārtha yogaṁ yuñjan mad āśrayaḥ
asaṁśayaṁ samagraṁ māṁ yathā jñāsyasi tacchṛṇu.

282 ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥

jñānaṁ te'haṁ savijñānam idaṁ vakṣyāmyaśeṣataḥ
yajjñātvā neha bhūyo'nyaj- jñātavyam avaśiṣyate.

283 मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥

manuṣyāṇāṁ sahasreṣu kaścid yatati siddhaye
yatatām api siddhānāṁ kaścinmāṁ vetti tattvataḥ.

284 भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥

bhūmir āpo'nalo vāyuḥ khaṁ mano buddhir eva ca
ahaṅkāra itīyaṁ me bhinnā prakṛtir aṣṭadhā.

285 अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥

apareyamitas tvanyāṁ prakṛtiṁ viddhi me parām
jīvabhūtāṁ mahābāho yayedaṁ dhāryate jagat.

286 एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥

etadyonīni bhūtāni sarvāṇītyupadhāraya
ahaṁ kṛtsnasya jagataḥ prabhavaḥ pralayas tathā.

287 मत्तः परतरं नान्यत् किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥

mattaḥ parataraṁ nānyat kiñcid asti dhanañjaya
mayi sarvam idaṁ protaṁ sūtre maṇi-gaṇā iva.

288 रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥

raso'ham apsu kaunteya prabhāsmi śaśi-sūryayoḥ
praṇavaḥ sarva-vedeṣu śabdaḥ khe pauruṣaṁ nṛṣu.

289 पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥

puṇyo gandhaḥ pṛthivyāṁ ca tejaś cāsmi vibhāvasau
jīvanaṁ sarva-bhūteṣu tapaś cāsmi tapasviṣu.

290 बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥

bījaṁ māṁ sarva-bhūtānāṁ viddhi pārtha sanātanam
buddhir buddhimatām asmi tejas tejasvinām aham.

291 बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥

balaṁ balavatāṁ cāhaṁ kāma-rāga-vivarjitam
dharmāviruddho bhūteṣu kāmo'smi bharatarṣabha.

292 ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान् विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥

ye caiva sāttvikā bhāvā rājasās tāmasāś ca ye
matta eveti tān viddhi na tvahaṁ teṣu te mayi.

293 त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥

tribhir guṇamayair bhāvair- ebhiḥ sarvam idaṁ jagat
mohitaṁ nābhijānāti māmebhyaḥ param avyayam.

294 दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥

daivī hyeṣā guṇa-mayī mama māyā duratyayā
māmeva ye prapadyante māyām etāṁ taranti te.

295 न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥

na māṁ duṣkṛtino mūḍhāḥ prapadyante narādhamāḥ
māyayāpahṛta-jñānā āsuraṁ bhāvam āśritāḥ.

296 चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

caturvidhā bhajante māṁ janāḥ sukṛtino'rjuna
ārto jijñāsur arthārthī jñānī ca bharatarṣabha.

297 तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥

teṣāṁ jñānī nitya-yukta ekabhaktir viśiṣyate
priyo hi jñānino'tyartham- ahaṁ sa ca mama priyaḥ.

298 उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥

udārāḥ sarva evaite jñānī tvātmaiva me matam
āsthitaḥ sa hi yuktātmā mām evānuttamāṁ gatim.

299 बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥

bahūnāṁ janmanām ante jñānavān māṁ prapadyate
vāsudevaḥ sarvam iti sa mahātmā sudurlabhaḥ.

300 कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥

kāmais taistair hṛta-jñānāḥ prapadyante'nya-devatāḥ
taṁ taṁ niyamam āsthāya prakṛtyā niyatāḥ svayā.

301 यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥

yo yo yāṁ yāṁ tanuṁ bhaktaḥ śraddhayārcitum icchati
tasya tasyācalāṁ śraddhāṁ tāmeva vidadhāmyaham.

302 स तया श्रद्धया युक्तस्तस्या राधनमीहते ।
लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हि तान् ॥

sa tayā śraddhayā yuktas- tasyā rādhanam īhate
labhate ca tataḥ kāmān mayaiva vihitān hi tān.

303 अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान् देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥

antavattu phalaṁ teṣāṁ tad bhavatyalpa-medhasām
devān deva-yajo yānti madbhaktā yānti māmapi.

304 अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥

avyaktaṁ vyaktim āpannaṁ manyante mām abuddhayaḥ
paraṁ bhāvam ajānanto mamāvyayam anuttamam.

305 नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥

nāhaṁ prakāśaḥ sarvasya yoga-māyā-samāvṛtaḥ
mūḍho'yaṁ nābhijānāti loko mām ajam avyayam.

306 वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥

vedāhaṁ samatītāni vartamānāni cārjuna
bhaviṣyāṇi ca bhūtāni māṁ tu veda na kaścana.

307 इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परन्तप ॥

icchā-dveṣa-samutthena dvandva-mohena bhārata
sarva-bhūtāni sammohaṁ sarge yānti parantapa.

308 येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥

yeṣāṁ tvantagataṁ pāpaṁ janānāṁ puṇya-karmaṇām
te dvandva-mohanirmuktā bhajante māṁ dṛḍhavratāḥ.

309 जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

jarā-maraṇa-mokṣāya mām āśritya yatanti ye
te brahma tadviduḥ kṛtsnam- adhyātmaṁ karma cākhilam.

310 साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥

sādhibhūtādhidaivaṁ māṁ sādhiyajñaṁ ca ye viduḥ
prayāṇa-kāle'pi ca māṁ te vidur yukta-cetasaḥ.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde jñānavijñānayogo
nāma saptamo'dhyāyaḥ

अथ अष्टमोऽध्यायः
atha aṣṭamo’dhyāyaḥ
EIGHTH CHAPTER

अक्षरब्रह्मयोगः
akṣarabrahmayoga

THE YOGA OF THE IMPERISHABLE BRAHMAN

311 अर्जुन उवाच
किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥

arjuna uvāca
kiṁ tadbrahma kim adhyātmaṁ kiṁ karma puruṣottama
adhibhūtaṁ ca kiṁ proktam- adhidaivaṁ kim ucyate.

312 अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन् मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥

adhiyajñaḥ kathaṁ ko’tra dehe’smin madhu-sūdana
prayāṇa-kāle ca kathaṁ jñeyo’'si niyatātmabhiḥ.

313 श्रीभगवान् उवाच
अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥

śrībhagavān uvāca
akṣaraṁ brahma paramaṁ svabhāvo’dhyātmam ucyate
bhūta-bhāvodbhava-karo visargaḥ karma-saṁjñitaḥ.

314 अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥

adhibhūtaṁ kṣaro bhāvaḥ puruṣaś cādhidaivatam
adhiyajño'hamevātra dehe deha-bhṛtāṁ vara.

315 अन्तकाले च मामेव स्मरन् मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥

antakāle ca māmeva smaran muktvā kalevaram
yaḥ prayāti sa madbhāvaṁ yāti nāstyatra saṁśayaḥ.

316 यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥

yaṁ yaṁ vāpi smaran bhāvaṁ tyajatyante kalevaram
taṁ tamevaiti kaunteya sadā tadbhāva-bhāvitaḥ.

317 तस्मात् सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥

tasmāt sarveṣu kāleṣu mām anusmara yudhya ca
mayyarpita-mano-buddhir- mām evaiṣyasyasaṁśayam.

318 अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥

abhyāsa-yoga-yuktena cetasā nānya-gāminā
paramaṁ puruṣaṁ divyaṁ yāti pārthānucintayan.

319 कविं पुराणमनुशासितारम्
अणोरणीयांसमनुस्मरेद् यः ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपम्
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥

kaviṁ purāṇam anuśāsitāram
aṇoraṇīyāṁsam anusmared yaḥ
sarvasya dhātāram acintya-rūpam
āditya-varṇaṁ tamasaḥ parastāt.

320 प्रयाणकाले मनसाचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्
स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥

prayāṇa-kāle manasācalena
bhaktyā yukto yogabalena caiva
bhruvor madhye prāṇam āveśya samyak
sa taṁ paraṁ puruṣam upaiti divyam.

321 यदक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं सङ्ग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥

yad akṣaraṁ veda-vido vadanti
viśanti yadyatayo vīta-rāgāḥ
yad icchanto brahmacaryaṁ caranti
tat te padaṁ saṅgraheṇa pravakṣye.

322 सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥

sarva-dvārāṇi saṁyamya mano hṛdi nirudhya ca
mūrdhnyādhāyātmanaḥ prāṇam- āsthito yoga-dhāraṇām.

323 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥

om ityekākṣaraṁ brahma vyāharan mām anusmaran
yaḥ prayāti tyajan dehaṁ sa yāti paramāṁ gatim.

324 अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥

ananya-cetāḥ satataṁ yo māṁ smarati nityaśaḥ
tasyāhaṁ sulabhaḥ pārtha nitya-yuktasya yoginaḥ.

325 मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥

mām upetya punarjanma duḥkhālayam aśāśvatam
nāpnuvanti mahātmānaḥ saṁsiddhiṁ paramāṁ gatāḥ.

326 आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥

ābrahma-bhuvanāllokāḥ punar āvartino'rjuna
mām upetya tu kaunteya punarjanma na vidyate.

327 सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥

sahasra-yuga-paryantam- ahar yad brahmaṇo viduḥ
rātriṁ yuga-sahasrāntāṁ te'horātra-vido janāḥ.

328 अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥

avyaktād vyaktayaḥ sarvāḥ prabhavantyahar āgame
rātryāgame pralīyante tatraivāvyakta-saṁjñake.

329 भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥

bhūta-grāmaḥ sa evāyaṁ bhūtvā bhūtvā pralīyate
rātryāgame'vaśaḥ pārtha prabhavatyahar āgame.

330 परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥

paras tasmāt tu bhāvo'nyo- 'vyakto'vyaktāt sanātanaḥ
yaḥ sa sarveṣu bhūteṣu naśyatsu na vinaśyati.

331 अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥

avyakto'kṣara ityuktas- tam āhuḥ paramāṁ gatim
yaṁ prāpya na nivartante taddhāma paramaṁ mama.

332 पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥

puruṣaḥ sa paraḥ pārtha bhaktyā labhyas tvananyayā
yasyāntaḥsthāni bhūtāni yena sarvam idaṁ tatam.

333 यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥

yatra kāle tvanāvṛttim- āvṛttiṁ caiva yoginaḥ
prayātā yānti taṁ kālaṁ vakṣyāmi bharatarṣabha.

334 अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥

agnir jyotir ahaḥ śuklaḥ ṣaṇmāsā uttarāyaṇam
tatra prayātā gacchanti brahma brahma-vido janāḥ.

335 धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥

dhūmo rātris tathā kṛṣṇaḥ ṣaṇmāsā dakṣiṇāyanam
tatra cāndramasaṁ jyotir- yogī prāpya nivartate.

336 शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥

śukla-kṛṣṇe gatī hyete jagataḥ śāśvate mate
ekayā yātyanāvṛttim- anyayāvartate punaḥ.

337 नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात् सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥

naite sṛtī pārtha jānan yogī muhyati kaścana
tasmāt sarveṣu kāleṣu yoga-yukto bhavārjuna.

338 वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव
दानेषु यत् पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत् सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥

vedeṣu yajñeṣu tapaḥsu caiva
dāneṣu yat puṇya-phalaṁ pradiṣṭam
atyeti tat sarvam idaṁ viditvā
yogī paraṁ sthānam upaiti cādyam.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde akṣarabrahmayogo
nāma aṣṭamo'dhyāyaḥ

अथ नवमोऽध्यायः
atha navamo'dhyāyaḥ
Ninth Chapter

राजविद्याराजगुह्ययोगः
rājavidyārājaguhyayogaḥ

The Yoga of Royal Knowledge and Royal Secret

339 श्रीभगवान् उवाच
इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥

śrībhagavān uvāca
idaṁ tu te guhyatamaṁ pravakṣyāmyanasūyave
jñānaṁ vijñāna-sahitaṁ yajjñātvā mokṣyase'śubhāt.

340 राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥

rāja-vidyā rāja-guhyaṁ pavitram idam uttamam
pratyakṣāvagamaṁ dharmyaṁ susukhaṁ kartumavyayam.

341 अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परन्तप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥

aśraddadhānāḥ puruṣā dharmasyāsya parantapa
aprāpya māṁ nivartante mṛtyu-saṁsāra-vartmani.

342 मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥

mayā tatamidaṁ sarvaṁ jagad avyakta-mūrtinā
matsthāni sarva-bhūtāni na cāhaṁ teṣvavasthitaḥ.

343 न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥

na ca matsthāni bhūtāni paśya me yogam aiśvaram
bhūta-bhṛnna ca bhūtastho mamātmā bhūta-bhāvanaḥ.

344 यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥

yathākāśasthito nityaṁ vāyuḥ sarvatrago mahān
tathā sarvāṇi bhūtāni matsthānītyupadhāraya.

345 सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥

sarva-bhūtāni kaunteya prakṛtiṁ yānti māmikām
kalpa-kṣaye punastāni kalpādau visṛjāmyaham.

346 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥

prakṛtiṁ svām avaṣṭabhya visṛjāmi punaḥ punaḥ
bhūtagrāmam imaṁ kṛtsnam- avaśaṁ prakṛter vaśāt.

347 न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥

na ca māṁ tāni karmāṇi nibadhnanti dhanañjaya
udāsīnavad āsīnam- asaktaṁ teṣu karmasu.

348 मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥

mayādhyakṣeṇa prakṛtiḥ sūyate sacarācaram
hetunānena kaunteya jagad viparivartate.

349 अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥

avajānanti māṁ mūḍha mānuṣīṁ tanum āśritam
paraṁ bhāvam ajānanto mama bhūta-maheśvaram.

350 मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥

moghāśā mogha-karmāṇo mogha-jñānā vicetasaḥ
rākṣasīm āsurīṁ caiva prakṛtiṁ mohinīṁ śritāḥ.

351 महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥

mahātmānas tu māṁ pārtha daivīṁ prakṛtim āśritāḥ
bhajantyananya-manaso jñātvā bhūtādim avyayam.

352 सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥

satataṁ kīrtayanto māṁ yatantaś ca dṛḍha-vratāḥ
namasyantaś ca māṁ bhaktyā nityayuktā upāsate.

353 ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥

jñāna-yajñena cāpyanye yajanto mām upāsate
ekatvena pṛthaktvena bahudhā viśvatomukham.

354 अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥

ahaṁ kratur ahaṁ yajñaḥ svadhāham aham auṣadham
mantro'ham aham evājyam- aham agniraham hutam.

355 पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक्साम यजुरेव च ॥

pitāham asya jagato mātā dhātā pitāmahaḥ
vedyaṁ pavitram oṅkāra ṛksāma yajur eva ca.

356 गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥

gatir bhartā prabhuḥ sākṣī nivāsaḥ śaraṇaṁ suhṛt
prabhavaḥ pralayaḥ sthānaṁ nidhānaṁ bījam avyayam.

357 तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥

tapāmyaham ahaṁ varṣaṁ nigṛhṇāmyutsṛjāmi ca
amṛtaṁ caiva mṛtyuś ca sadasaccāham arjuna.

358 त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकम्
अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान्॥

traividyā māṁ somapāḥ pūta-pāpā
yajñair iṣṭvā svargatiṁ prārthayante
te puṇyam āsādya surendra-lokam
aśnanti divyān divi deva-bhogān.

359 ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥

te taṁ bhuktvā svarga-lokaṁ viśālaṁ
kṣīṇe puṇye martyalokaṁ viśanti
evaṁ trayī-dharmam anuprapannā
gatāgataṁ kāma-kāmā labhante.

360 अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

ananyāś cintayanto māṁ ye janāḥ paryupāsate
teṣāṁ nityābhiyuktānāṁ yoga-kṣemaṁ vahāmyaham.

361 येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥

ye'pyanya-devatā bhaktā yajante śraddhayānvitāḥ
te'pi māmeva kaunteya yajantyavidhi-pūrvakam.

362 अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥

ahaṁ hi sarva-yajñānāṁ bhoktā ca prabhureva ca
na tu māmabhijānanti tattvenātaś cyavanti te.

363 यान्ति देवव्रता देवान् पितॄन् यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥

yānti devavratā devān pitṝn yānti pitṛvratāḥ
bhūtāni yānti bhūtejyā yānti madyājino'pi mām.

364 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥

patraṁ puṣpaṁ phalaṁ toyaṁ yo me bhaktyā prayacchati
tadahaṁ bhaktyupahṛtam aśnāmi prayatātmanaḥ.

365 यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत् कुरुष्व मदर्पणम् ॥

yat karoṣi yad aśnāsi yaj-juhoṣi dadāsi yat
yat tapasyasi kaunteya tat kuruṣva mad arpaṇam.

366 शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
सन्न्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥

śubhāśubha-phalair evaṁ mokṣyase karma-bandhanaiḥ
sannyāsa-yoga-yuktātmā vimukto mām upaiṣyasi.

367 समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥

samo'haṁ sarva-bhūteṣu na me dveṣyo'sti na priyaḥ
ye bhajanti tu māṁ bhaktyā mayi te teṣu cāpyaham.

368 अपि चेत् सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥

api cet sudurācāro bhajate mām ananya-bhāk
sādhur eva sa mantavyaḥ samyag vyavasito hi saḥ.

369 क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥

kṣipraṁ bhavati dharmātmā śaśvac-chāntiṁ nigacchati
kaunteya pratijānīhi na me bhaktaḥ praṇaśyati.

370 मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

māṁ hi pārtha vyapāśritya ye'pi syuḥ pāpayonayaḥ
striyo vaiśyās tathā śūdrās- te'pi yānti parāṁ gatim.

371 **किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।**
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥

kiṁ punar brāhmaṇāḥ puṇyā bhaktā rājarṣayas tathā
anityam asukhaṁ lokam- imaṁ prāpya bhajasva mām.

372 **मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।**
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥

manmanā bhava madbhakto madyājī māṁ namaskuru
māmevaiṣyasi yuktvaivam- ātmānaṁ matparāyaṇaḥ.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्ययः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde rājavidyārājaguhyayogo
nāma navamo'dhyāyaḥ

अथ दशमोऽध्यायः
atha daśamo'dhyāyaḥ
Tenth Chapter

विभूतियोगः
vibhūtiyogaḥ

The Yoga of Divine Emanations

373 श्रीभगवान् उवाच
भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥

śrībhagavān uvāca
bhūya eva mahābāho śṛṇu me paramaṁ vacaḥ
yatte'haṁ prīyamāṇāya vakṣyāmi hitakāmyayā.

374 न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥

na me viduḥ sura-gaṇāḥ prabhavaṁ na maharṣayaḥ
aham ādirhi devānāṁ maharṣīṇāṁ ca sarvaśaḥ.

375 यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असम्मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

yo mām ajam anādiṁ ca vetti loka-maheśvaram
asammūḍhaḥ sa martyeṣu sarva-pāpaiḥ pramucyate.

376 बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥

buddhir jñānam asammohaḥ kṣamā satyaṁ damaḥ śamaḥ
sukhaṁ duḥkhaṁ bhavo'bhāvo bhayaṁ cābhayameva ca.

377 अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥

ahiṁsā samatā tuṣṭis- tapo dānaṁ yaśo'yaśaḥ
bhavanti bhāvā bhūtānāṁ matta eva pṛthag vidhāḥ.

378 महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥

maharṣayaḥ sapta pūrve catvāro manavastathā
madbhāvā mānasā jātā yeṣāṁ loka imāḥ prajāḥ.

379 एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥

etāṁ vibhūtiṁ yogaṁ ca mama yo vetti tattvataḥ
so'vikampena yogena yujyate nātra saṁśayaḥ.

380 अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥

ahaṁ sarvasya prabhavo mattaḥ sarvaṁ pravartate
iti matvā bhajante māṁ budhā bhāva-samanvitāḥ.

381 मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥

maccittā madgataprāṇā bodhayantaḥ parasparam
kathayantaś ca māṁ nityaṁ tuṣyanti ca ramanti ca.

382 तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥

teṣāṁ satata-yuktānāṁ bhajatāṁ prīti-pūrvakam
dadāmi buddhi-yogaṁ taṁ yena mām upayānti te.

383 तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥

teṣām evānukampārtham- aham ajñānajaṁ tamaḥ
nāśayāmyātma-bhāvastho jñāna-dīpena bhāsvatā.

384 अर्जुन उवाच
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥

arjuna uvāca
paraṁ brahma paraṁ dhāma pavitraṁ paramaṁ bhavān
puruṣaṁ śāśvataṁ divyam- ādidevam ajaṁ vibhum.

385 आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥

āhus tvām ṛṣayaḥ sarve devarṣir nāradas tathā
asito devalo vyāsaḥ svayaṁ caiva bravīṣi me.

386 सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥

sarvam etad ṛtaṁ manye yanmāṁ vadasi keśava
na hi te bhagavan vyaktiṁ vidur devā na dānavāḥ.

387 स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥

svayam evātmanātmānaṁ vettha tvaṁ puruṣottama
bhūta-bhāvana bhūteśa deva-deva jagatpate.

388 वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥

vaktum arhasyaśeṣeṇa divyā hyātma-vibhūtayaḥ
yābhir vibhūtibhir lokān- imāṁs tvaṁ vyāpya tiṣṭhasi.

389 कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन् मया ॥

kathaṁ vidyām ahaṁ yogiṁstvāṁ sadā paricintayan
keṣu keṣu ca bhāveṣu cintyo'si bhagavan mayā.

390 विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥

vistareṇātmano yogaṁ vibhūtiṁ ca janārdana
bhūyaḥ kathaya tṛptirhi śṛṇvato nāsti me'mṛtam.

391 श्रीभगवान् उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥

śrībhagavān uvāca
hanta te kathayiṣyāmi divyā hyātma-vibhūtayaḥ
prādhānyataḥ kuruśreṣṭha nāstyanto vistarasya me.

392 अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥

ahamātmā guḍākeśa sarva-bhūtāśaya-sthitaḥ
ahamādiś ca madhyaṁ ca bhūtānām anta eva ca.

393 आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥

ādityānām ahaṁ viṣṇur jyotiṣāṁ ravir aṁśumān
marīcir marutām asmi nakṣatrāṇām ahaṁ śaśī.

394 वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥

vedānāṁ sāma-vedo'smi devānām asmi vāsavaḥ
indriyāṇāṁ manaś cāsmi bhūtānām asmi cetanā.

395 रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥

rudrāṇāṁ śaṅkaraś cāsmi vitteśo yakṣa-rakṣasām
vasūnāṁ pāvakaś cāsmi meruḥ śikhariṇām aham.

396 पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥

purodhasāṁ ca mukhyaṁ māṁ viddhi pārtha bṛhaspatim
senānīnām ahaṁ skandaḥ sarasām asmi sāgaraḥ.

397 महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥

maharṣīṇāṁ bhṛgur ahaṁ girām asmyekam akṣaram
yajñānāṁ japayajño'smi sthāvarāṇāṁ himālayaḥ.

398 अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥

aśvatthaḥ sarva-vṛkṣāṇāṁ devarṣīṇāṁ ca nāradaḥ
gandharvāṇāṁ citrarathaḥ siddhānāṁ kapilo muniḥ.

399 उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥

uccaiḥśravasam aśvānāṁ viddhi mām amṛtodbhavam
airāvataṁ gajendrāṇāṁ narāṇāṁ ca narādhipam.

400 आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥

āyudhānām ahaṁ vajraṁ dhenūnām asmi kāma-dhuk
prajanaś cāsmi kandarpaḥ sarpāṇām asmi vāsukiḥ.

401 अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥

anantaś cāsmi nāgānāṁ varuṇo yādasām aham
pitṝṇām aryamā cāsmi yamaḥ saṁyamatām aham.

402 प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥

prahlādaś cāsmi daityānāṁ kālaḥ kalayatām aham
mṛgāṇāṁ ca mṛgendro'haṁ vainateyaś ca pakṣiṇāṁ.

403 पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥

pavanaḥ pavatām asmi rāmaḥ śastra-bhṛtām aham
jhaṣāṇāṁ makaraś cāsmi srotasām asmi jāhnavī.

404 सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥

sargāṇām ādirantaś ca madhyaṁ caivāham arjuna
adhyātma-vidyā vidyānāṁ vādaḥ pravadatām aham.

405 अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥

akṣarāṇām akāro'smi dvandvaḥ sāmāsikasya ca
aham evākṣayaḥ kālo dhātāhaṁ viśvatomukhaḥ.

406 मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥

mṛtyuḥ sarva-haraś cāham- udbhavaś ca bhaviṣyatām
kīrtiḥ śrīrvāk ca nārīṇāṁ smṛtir medhā dhṛtiḥ kṣamā.

407 बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥

bṛhatsāma tathā sāmnāṁ gāyatrī chandasām aham
māsānāṁ mārgaśīrṣo'ham- ṛtūnāṁ kusumākaraḥ.

408 द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥

dyūtaṁ chalayatām asmi tejas tejasvinām aham
jayo'smi vyavasāyo'smi sattvaṁ sattvavatām aham.

409 वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥

vṛṣṇīnāṁ vāsudevo'smi pāṇḍavānāṁ dhanañjayaḥ
munīnām apyahaṁ vyāsaḥ kavīnām uśanā kaviḥ.

410 दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥

daṇḍo damayatām asmi nītir asmi jigīṣatām
maunaṁ caivāsmi guhyānāṁ jñānaṁ jñāna-vatām aham.

411 यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥

yaccāpi sarva-bhūtānāṁ bījaṁ tadaham arjuna
na tadasti vinā yatsyān- mayā bhūtaṁ carācaram.

412 नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥

nānto'sti mama divyānāṁ vibhūtīnāṁ parantapa
eṣa tūddeśataḥ prokto vibhūter vistaro mayā.

413 यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥

yad yad vibhūtimat-sattvaṁ śrīmad ūrjitam eva vā
tat tadevāvagaccha tvaṁ mama tejo'ṁśa-sambhavam.

414 अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥

athavā bahunaitena kiṁ jñātena tavārjuna
viṣṭabhyāham idaṁ kṛtsnam- ekāṁśena sthito jagat.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde vibhūtiyogo
nāma daśamo'dhyāyaḥ

अथ एकादशोऽध्यायः
atha ekādaśo'dhyāyaḥ
ELEVENTH CHAPTER

विश्वरूपदर्शनयोगः
viśvarūpadarśanayogaḥ

THE YOGA OF UNIVERSAL VISION

415 अर्जुन उवाच
मदनुग्रहाय परमं गुह्यमलयात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥

arjuna uvāca
madanugrahāya paramaṁ guhyam adhyātma-saṁjñitam
yat tvayoktaṁ vacas tena moho'yaṁ vigato mama.

416 भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥

bhavāpyayau hi bhūtānāṁ śrutau vistaraśo mayā
tvattaḥ kamala-patrākṣa māhātmyam api cāvyayam.

417 एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥

evam etadyathāttha tvam- ātmānaṁ parameśvara
draṣṭum icchāmi te rūpam- aiśvaraṁ puruṣottama.

418 मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥

manyase yadi tacchakyaṁ mayā draṣṭum iti prabho
yogeśvara tato me tvaṁ darśayātmānam avyayam.

419 श्रीभगवान् उवाच
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥

śrībhagavān uvāca
paśya me pārtha rūpāṇi śataśo'tha sahasraśaḥ
nānāvidhāni divyāni nānāvarṇākṛtīni ca.

420 पश्यादित्यान् वसून् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥

paśyādityān vasūn rudrān- aśvinau marutas tathā
bahūnyadṛṣṭa-pūrvāṇi paśyāścaryāṇi bhārata.

421 इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥

ihaikasthaṁ jagat-kṛtsnaṁ paśyādya sacarācaram
mama dehe guḍākeśa yaccānyad draṣṭum icchasi.

422 न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥

na tu māṁ śakyase draṣṭum- anenaiva sva-cakṣuṣā
divyaṁ dadāmi te cakṣuḥ paśya me yogam aiśvaram.

423 सञ्जय उवाच
एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥

sañjaya uvāca
evam uktvā tato rājan mahā-yogeśvaro hariḥ
darśayāmāsa pārthāya paramaṁ rūpam aiśvaram.

424 अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥

aneka-vaktra-nayanam- anekādbhuta-darśanam
aneka-divyābharaṇaṁ divyānekodyatāyudham.

425 दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥

divya-mālyāmbara-dharaṁ divya-gandhānulepanam
sarvāścarya-mayaṁ devam- anantaṁ viśvatomukham.

426 दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥

divi sūrya-sahasrasya bhaved yugapad utthitā
yadi bhāḥ sadṛśī sā syād- bhāsas tasya mahātmanaḥ.

427 तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥

tatraikasthaṁ jagat-kṛtsnaṁ pravibhaktam anekadhā
apaśyad deva-devasya śarīre pāṇḍavas tadā.

428 ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥

tataḥ sa vismayāviṣṭo hṛṣṭa-romā dhanañjayaḥ
praṇamya śirasā devaṁ kṛtāñjalir abhāṣata.

429 अर्जुन उवाच
पश्यामि देवांस्तव देव देहे
सर्वांस्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थम्
ऋषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥

arjuna uvāca
paśyāmi devāṁs tava deva dehe
sarvāṁs tathā bhūta-viśeṣa-saṅghān
brahmāṇam īśaṁ kamalāsanastham-
ṛṣīṁś ca sarvān uragāṁś ca divyān.

430 अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥

aneka-bāhūdara-vaktra-netraṁ
paśyāmi tvāṁ sarvato'nanta-rūpam
nāntaṁ na madhyaṁ na punas tavādiṁ
paśyāmi viśveśvara viśva-rūpa.

431 किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ता-
द्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥

kirīṭinaṁ gadinaṁ cakriṇaṁ ca
tejorāśiṁ sarvato dīptimantam
paśyāmi tvāṁ durnirīkṣyaṁ samantād-
dīptānalārka-dyutim aprameyam.

432 त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥

tvam akṣaraṁ paramaṁ veditavyaṁ
tvamasya viśvasya paraṁ nidhānam
tvam avyayaḥ śāśvata-dharma-goptā
sanātanas tvaṁ puruṣo mato me.

433 अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यम्
अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम्॥

anādi-madhyāntam ananta-vīryam-
anantabāhuṁ śaśisūryanetram
paśyāmi tvāṁ dīpta-hutāśa-vaktraṁ
svatejasā viśvam idaṁ tapantam.

434 द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥

dyāvā-pṛthivyor idam antaraṁ hi
vyāptaṁ tvayaikena diśaś ca sarvāḥ
dṛṣṭvādbhutaṁ rūpam ugraṁ tavedaṁ
loka-trayaṁ pravyathitaṁ mahātman.

435 अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति
केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः॥

amī hi tvāṁ sura-saṅghā viśanti
kecid bhītāḥ prāñjalayo gṛṇanti
svastītyuktvā maharṣi-siddha-saṅghāḥ
stuvanti tvāṁ stutibhiḥ puṣkalābhiḥ.

436 रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥

rudrādityā vasavo ye ca sādhyā
viśve'śvinau marutaś coṣmapāś ca
gandharva-yakṣāsura-siddha-saṅghā
vīkṣante tvāṁ vismitāś caiva sarve.

437 रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥

rūpaṁ mahat te bahu-vaktra-netraṁ
mahābāho bahubāhūru-pādam
bahūdaraṁ bahu-daṁṣṭrā-karālaṁ
dṛṣṭvā lokāḥ pravyathitās tathāham.

438 नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥

nabhaḥspṛśaṁ dīptam anekavarṇaṁ
vyāttānanaṁ dīptaviśālanetram
dṛṣṭvā hi tvāṁ pravyathitāntarātmā
dhṛtiṁ na vindāmi śamaṁ ca viṣṇo.

439 दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥

daṁṣṭrā-karālāni ca te mukhāni
dṛṣṭvaiva kālānala-sannibhāni
diśo na jāne na labhe ca śarma
prasīda deveśa jagannivāsa.

440 अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः॥

amī ca tvāṁ dhṛta-rāṣṭrasya putrāḥ
sarve sahaivāvani-pāla-saṅghaiḥ
bhīṣmo droṇaḥ sūta-putras tathāsau
sahāsmadīyair api yodha-mukhyaiḥ.

441 वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
सन्दृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥

vaktrāṇi te tvaramāṇā viśanti
daṁṣṭrā-karālāni bhayānakāni
kecid vilagnā daśanāntareṣu
sandṛśyante cūrṇitair uttamāṅgaiḥ.

442 यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति॥

yathā nadīnāṁ bahavo'mbu-vegāḥ
samudram evābhimukhā dravanti
tathā tavāmī nara-lokavīrā
viśanti vaktrāṇyabhivijvalanti.

443 यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः॥

yathā pradīptaṁ jvalanaṁ pataṅgā
viśanti nāśāya samṛddha-vegāḥ
tathaiva nāśāya viśanti lokās-
tavāpi vaktrāṇi samṛddha-vegāḥ.

444 लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ता-
ल्लोकान् समग्रान् वदनैर्ज्वलद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं
भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥

lelihyase grasamānaḥ samantāl-
lokān samagrān vadanair jvaladbhiḥ
tejobhir āpūrya jagat samagraṁ
bhāsas tavogrāḥ pratapanti viṣṇo.

445 आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं
न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम्॥

ākhyāhi me ko bhavān ugrarupo
namo'stu te devavara prasnda
vijñātum icchāmi bhavantam ādyaṁ
na hi prajānāmi tava pravṛttim.

446 श्रीभगवान् उवाच
कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः॥

śrībhagavān uvāca
kālo'smi loka-kṣayakṛt pravṛddho
lokān samāhartum iha pravṛttaḥ
ṛte'pi tvāṁ na bhaviṣyanti sarve
ye'vasthitāḥ pratyanīkeṣu yodhāḥ.

447 तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥

tasmāt tvam uttiṣṭha yaśo labhasva
jitvā śatrūn bhuṅkṣva rājyaṁ samṛddham
mayaivaite nihatāḥ pūrvam eva
nimitta-mātraṁ bhava savyasācin.

448 द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥

droṇaṁ ca bhīṣmaṁ ca jayadrathaṁ
ca karṇaṁ tathānyānapi yodha-vīrān
mayā hatāṁs tvaṁ jahi mā vyathiṣṭha
yudhyasva jetāsi raṇe sapatnān.

449 सञ्जय उवाच
एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥

sañjaya uvāca
etacchrutvā vacanaṁ keśavasya
kṛtāñjalir vepamānaḥ kirīṭī
namaskṛtvā bhūya evāha kṛṣṇaṁ
sagadgadaṁ bhīta-bhītaḥ praṇamya.

450 अर्जुन उवाच
स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥

arjuna uvāca
sthāne hṛṣīkeśa tava prakīrtyā
jagat prahṛṣyatyanurajyate ca
rakṣāṁsi bhītāni diśo dravanti
sarve namasyanti ca siddha-saṅghāḥ.

451 कस्माच्च ते न नमेरन् महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥

kasmāc-ca te na nameran mahātman
garīyase brahmaṇo'pyādi-kartre
ananta deveśa jagan-nivāsa
tvam akṣaraṁ sad-asat-tatparaṁ yat.

452 त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥

tvamādi-devaḥ puruṣaḥ purāṇas-
tvamasya viśvasya paraṁ nidhānam
vettāsi vedyaṁ ca paraṁ ca dhāma
tvayā tataṁ viśvamanantarūpa.

453 वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥

vāyur yamo'gnir varuṇaḥ śaśāṅkaḥ
prajāpatistvaṁ prapitāmahaśca
namo namaste'stu sahasrakṛtvaḥ
punaśca bhūyo'pi namo namaste.

454 नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥

namaḥ purastād atha pṛṣṭhata ste
namo'stu te sarvata eva sarva
ananta-vīryāmita-vikramas tvaṁ
sarvaṁ samāpnoṣi tato'si sarvaḥ.

455 सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं
मया प्रमादात् प्रणयेन वापि ॥

sakheti matvā prasabhaṁ yad uktaṁ
he kṛṣṇa he yādava he sakheti
ajānatā mahimānaṁ tavedaṁ
mayā pramādāt praṇayena vāpi.

456 यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं
तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥

yaccāvahāsārtham asatkṛto'si
vihāra-śayyāsana-bhojaneṣu
eko'thavāpyacyuta tat samakṣaṁ
tat kṣāmaye tvām aham aprameyam.

457 पितासि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥

pitāsi lokasya carācarasya
tvam asya pūjyaś ca gurur garīyān
na tvat samo'styabhyadhikaḥ kuto'nyo
loka-traye'pyapratima-prabhāva.

458 तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥

tasmāt praṇamya praṇidhāya kāyaṁ
prasādaye tvām aham īśam īḍyam
piteva putrasya sakheva sakhyuḥ
priyaḥ priyāyārhasi deva soḍhum.

459 अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥

adṛṣṭa-pūrvaṁ hṛṣito'smi dṛṣṭvā
bhayena ca pravyathitaṁ mano me
tadeva me darśaya deva rūpaṁ
prasīda deveśa jagannivāsa.

460 किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तम्
इच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥

kirīṭinaṁ gadinaṁ cakra-hastam-
icchāmi tvāṁ draṣṭum ahaṁ tathaiva
tenaiva rūpeṇa catur bhujena
sahasra-bāho bhava viśva-mūrte.

461 श्रीभगवान् उवाच
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥

śrībhagavān uvāca
mayā prasannena tavārjunedaṁ
rūpaṁ paraṁ darśitam ātma-yogāt
tejomayaṁ viśvam anantam ādyaṁ
yanme tvad anyena na dṛṣṭapūrvam.

462 न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानै-
र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥

na veda-yajñādhyayanair na dānair-
na ca kriyābhir na tapobhir ugraiḥ
evaṁrūpaḥ śakya ahaṁ nṛloke
drasṭuṁ tvad anyena kuru-pravīra.

463 मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥

mā te vyathā mā ca vimūḍha-bhāvo
dṛṣṭvā rūpaṁ ghoram īdṛṅmamedam
vyapeta-bhīḥ prīta-manāḥ punas tvaṁ
tad eva me rūpam idaṁ prapaśya.

464 सञ्जय उवाच
इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥

sañjaya uvāca
ityarjunaṁ vāsudevas tathoktvā
svakaṁ rūpaṁ darśayāmāsa bhūyaḥ
āśvāsayāmāsa ca bhītam enaṁ
bhūtvā punaḥ soumya-vapur mahātmā.

465 अर्जुन उवाच
दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥

arjuna uvāca
dṛṣṭvedaṁ mānuṣaṁ rūpaṁ tava soumyaṁ janārdana
idānīm asmi saṁvṛttaḥ sacetāḥ prakṛtiṁ gataḥ.

466 श्रीभगवान् उवाच
सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥

śrībhagavān uvāca
sudurdarśam idaṁ rūpaṁ dṛṣṭavān asi yanmama
devā apyasya rūpasya nityaṁ darśana-kāṅkṣiṇaḥ.

467 नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥

nāhaṁ vedair na tapasā na dānena na cejyayā
śakya evaṁvidho drasṭuṁ dṛṣṭavān asi māṁ yathā.

468 भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥

bhaktyā tvananyayā śakya aham evaṁvidho'rjuna
jñātuṁ drasṭum ca tattvena praveṣṭuṁ ca parantapa.

469 मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥

mat-karmakṛn-mat-paramo mad-bhaktaḥ saṅga-varjitaḥ
nirvairaḥ sarva-bhūteṣu yaḥ sa māmeti pāṇḍava.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde viśvarūpadarśanayogo
nāma ekādaśo'dhyāyaḥ

अथ द्वादशोऽध्यायः
atha dvādaśo'dyāyaḥ
TWELFTH CHAPTER

भक्तियोगः
bhaktiyogaḥ

THE YOGA OF DEVOTION

470 अर्जुन उवाच
एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥

arjuna uvāca
evaṁ satata-yuktā ye bhaktās tvāṁ paryupāsate
ye cāpyakṣaram avyaktaṁ teṣāṁ ke yoga-vittamāḥ.

471 श्रीभगवान् उवाच
मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥

śrībhagavān uvāca
mayyāveśya mano ye māṁ nitya-yuktā upāsate
śraddhayā parayopetās- te me yuktatamā matāḥ.

472 ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥

ye tvakṣaram anirdeśyam- avyaktaṁ paryupāsate
sarvatragam acintyaṁ ca kūṭastham acalaṁ dhruvam.

473 सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥

sanniyamyendriya-grāmaṁ sarvatra sama-buddhayaḥ
te prāpnuvanti māmeva sarva-bhūta-hite ratāḥ.

474 क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥

kleśo'dhikataras teṣām- avyaktāsakta-cetasām
avyaktā hi gatir duḥkhaṁ dehavadbhir avāpyate.

475 ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥

ye tu sarvāṇi karmāṇi mayi sannyasya matparāḥ
ananyenaiva yogena māṁ dhyāyanta upāsate.

476 तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥

teṣāmahaṁ samuddhartā mṛtyu-saṁsāra-sāgarāt
bhavāmi nacirāt pārtha mayyāveśita-cetasām.

477 मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥

mayyeva mana ādhatsva mayi buddhiṁ niveśaya
nivasiṣyasi mayyeva ata ūrdhvaṁ na saṁśayaḥ.

478 अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥

atha cittaṁ samādhātuṁ na śaknoṣi mayi sthiram
abhyāsa-yogena tato mām icchāptuṁ dhanañjaya.

479 अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन् सिद्धिमवाप्स्यसि ॥

abhyāse'pyasamartho'si matkarma-paramo bhava
madartham api karmāṇi kurvan siddhim avāpsyasi.

480 अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥

athaitad apyaśakto'si kartuṁ madyogam āśritaḥ
sarva-karma-phala-tyāgaṁ tataḥ kuru yatātmavān.

481 श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात् कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥

śreyo hi jñānam abhyāsāj- jñānād dhayānaṁ viśiṣyate
dhyānāt karma-phala-tyāgas- tyāgācchāntir anantaram.

482 अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥

adveṣṭā sarva-bhūtānāṁ maitraḥ karuṇa eva ca
nirmamo nirahaṅkāraḥ sama-duḥkha-sukhaḥ kṣamī.

483 सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥

santuṣṭaḥ satataṁ yogī yatātmā dṛḍha-niścayaḥ
mayyarpita-mano-buddhir- yo madbhaktaḥ sa me priyaḥ.

484 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥

yasmān-nodvijate loko lokān-nodvijate ca yaḥ
harṣāmarṣa-bhayodvegair- mukto yaḥ sa ca me priyaḥ.

485 अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥

anapekṣaḥ śucir dakṣa udāsīno gata-vyathaḥ
sarvārambha-parityāgī yo madbhaktaḥ sa me priyaḥ.

486 यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् यः स मे प्रियः ॥

yo na hṛṣyati na dveṣṭi na śocati na kāṅkṣati
śubhāśubha-parityāgī bhaktimān yaḥ sa me priyaḥ.

487 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥

samaḥ śatrau ca mitre ca tathā mānāpamānayoḥ
śītoṣṇa-sukha-duḥkheṣu samaḥ saṅga-vivarjitaḥ.

488 तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान् मे प्रियो नरः ॥

tulya-nindā-stutir maunī santuṣṭo yena kenacit
aniketaḥ sthira-matir- bhaktimān me priyo naraḥ.

489 ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥

ye tu dharmyāmṛtam idaṁ yathoktaṁ paryupāsate
śraddadhānā matparamā bhaktāste'tīva me priyāḥ.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde bhaktiyogo
nāma dvādaśo'dhyāyaḥ

अथ त्रयोदशोऽध्यायः
atha trayodaśo'dhyāyaḥ
THIRTEENTH CHAPTER

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः
kṣetrakṣetrajñavibhāgayogaḥ

THE YOGA OF THE FIELD AND ITS KNOWER

*** अर्जुन उवाच
प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥

arjuna uvāca
prakṛtiṁ puruṣaṁ caiva kṣetraṁ kṣetrajñam eva ca
etad veditum icchāmi jñānaṁ jñeyaṁ ca keśava.

490 श्रीभगवान् उवाच
इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥

śrībhagavān uvāca
idaṁ śarīraṁ kaunteya kṣetram ityabhidhīyate
etadyo vetti taṁ prāhuḥ kṣetrajña iti tad vidaḥ.

Note: In many of the commentaries this verse (***) is not found since it is considered by many to be an interpolation. If we include this verse in Gita, then the total number of verses will be 701 instead of 700. Since we have accepted that Gita contains 700 verses, we do not count this verse but include it for the sake of understanding.

491 क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥

kṣetrajñaṁ cāpi māṁ viddhi sarva-kṣetreṣu bhārata
kṣetra-kṣetrajñayor jñānaṁ yat tajjñānaṁ mataṁ mama.

492 तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत् प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥

tatkṣetraṁ yacca yādṛk ca yadvikāri yataś ca yat
sa ca yo yat prabhāvaś ca tat samāsena me śṛṇu.

493 ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥

ṛṣibhir bahudhā gītaṁ chandobhir vividhaiḥ pṛthak
brahma-sūtrapadaiś caiva hetumadbhir viniścitaiḥ.

494 महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥

mahā-bhūtānyahaṅkāro buddhir avyaktam eva ca
indriyāṇi daśaikaṁ ca pañca cendriya-gocarāḥ.

495 इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ।
एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥

icchā dveṣaḥ sukhaṁ duḥkhaṁ saṅghātaś cetanā dhṛtiḥ
etat kṣetraṁ samāsena savikāram udāhṛtam.

496 अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥

amānitvam adambhitvam- ahiṁsā kṣāntir ārjavam
ācāryopāsanaṁ śaucaṁ sthairyam ātma-vinigrahaḥ.

497 इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥

indriyārtheṣu vairāgyam- anahaṅkāra eva ca
janma-mṛtyu-jarā-vyādhi- duḥkha-doṣānudarśanam.

498 असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥

asaktir anabhiṣvaṅgaḥ putra-dāra-gṛhādiṣu
nityaṁ ca samacittatvam- iṣṭāniṣṭopapattiṣu.

499 मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥

mayi cānanya-yogena bhaktir avyabhicāriṇī
vivikta-deśa-sevitvam- aratir jana-saṁsadi.

500 अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥

adhyātma-jñāna-nityatvaṁ tattva-jñānārtha-darśanam
etajjñānamiti proktam- ajñānaṁ yadato'nyathā.

501 ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥

jñeyaṁ yat tatpravakṣyāmi yajjñātvāmṛtam aśnute
anādi-matparaṁ brahma na sattannāsaducyate.

502 सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥

sarvataḥ pāṇipādaṁ tat sarvato'kṣi-śiro-mukham
sarvataḥ śrutimalloke sarvam āvṛtya tiṣṭhati.

503 सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥

sarvendriya-guṇābhāsaṁ sarvendriya-vivarjitam
asaktaṁ sarva-bhṛccaiva nirguṇaṁ guṇa-bhoktṛ ca.

504 बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥

bahir antaś ca bhūtānām- acaraṁ caram eva ca
sūkṣmatvāttadavijñeyaṁ dūrasthaṁ cāntike ca tat.

505 अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥

avibhaktaṁ ca bhūteṣu vibhaktam iva ca sthitam
bhūtabhartṛ ca taj-jñeyaṁ grasiṣṇu prabhaviṣṇu ca.

506 ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥

jyotiṣām api taj-jyotis- tamasaḥ param ucyate
jñānaṁ jñeyaṁ jñāna-gamyaṁ hṛdi sarvasya viṣṭhitam.

507 इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥

iti kṣetraṁ tathā jñanaṁ jñeyaṁ coktaṁ samāsataḥ
madbhakta etad vijñāya madbhāvāyopapadyate.

508 प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसम्भवान् ॥

prakṛtiṁ puruṣaṁ caiva viddhyanādī ubhāvapi
vikārāṁś ca guṇāṁś caiva viddhi prakṛti-sambhavān.

509 कार्यकरणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥

kārya-karaṇa-kartṛtve hetuḥ prakṛtir ucyate
puruṣaḥ sukha-duḥkhānāṁ bhoktṛtve hetur ucyate.

510 पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥

puruṣaḥ prakṛtistho hi bhuṅkte prakṛtijān guṇān
kāraṇaṁ guṇa-saṅgo'sya sad-asad-yoni-janmasu.

511 उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥

upadraṣṭānumantā ca bhartā bhoktā maheśvaraḥ
paramātmeti cāpyukto dehe'smin puruṣaḥ paraḥ.

512 य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥

ya evaṁ vetti puruṣaṁ prakṛtiṁ ca guṇaiḥ saha
sarvathā vartamāno'pi na sa bhūyo'bhijāyate.

513 ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥

dhyānenātmani paśyanti kecid ātmānam ātmanā
anye sāṅkhyena yogena karma-yogena cāpare.

514 अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥

anye tvevam ajānantaḥ śrutvānyebhya upāsate
te'pi cātitarantyeva mṛtyuṁ śruti-parāyaṇāḥ.

515 यावत् सञ्जायते किञ्चित् सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥

yāvat sañjāyate kiñcit sattvaṁ sthāvara-jaṅgamam
kṣetra-kṣetrajña-saṁyogāt- tadviddhi bharatarṣabha.

516 समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥

samaṁ sarveṣu bhūteṣu tiṣṭhantaṁ parameśvaram
vinaśyatsvavinaśyantaṁ yaḥ paśyati sa paśyati.

517 समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥

samaṁ paśyan hi sarvatra samavasthitam īśvaram
na hinastyātmanātmānaṁ tato yāti parāṁ gatim.

518 प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥

prakṛtyaiva ca karmāṇi kriyamāṇāni sarvaśaḥ
yaḥ paśyati tathātmānam- akartāraṁ sa paśyati.

519 यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥

yadā bhūta-pṛthagbhāvam ekastham anupaśyati
tata eva ca vistāraṁ brahma sampadyate tadā.

520 अनादित्वान्निर्गुणत्वात् परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥

anāditvān-nirguṇatvāt paramātmāyam avyayaḥ
śarīrastho'pi kaunteya na karoti na lipyate.

521 यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥

yathā sarvagataṁ saukṣmyād- ākāśaṁ nopalipyate
sarvatrāvasthito dehe tathātmā nopalipyate.

522 यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥

yathā prakāśayatyekaḥ kṛtsnaṁ lokam imaṁ raviḥ
kṣetraṁ kṣetrī tathā kṛtsnaṁ prakāśayati bhārata.

523 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥

kṣetra-kṣetrajñayor evam- antaraṁ jñāna-cakṣuṣā
bhūta-prakṛti-mokṣaṁ ca ye vidur yānti te param.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde kṣetrakṣetrajñavibhāgayogo
nāma trayodaśo'dhyāyaḥ

अथ चतुर्दशोऽध्यायः
atha caturdaśo'dhyāyaḥ
Fourteenth Chapter

गुणत्रयविभागयोगः
guṇatrayavibhāgayogaḥ

The Yoga of the Threefold Gunas

524 श्रीभगवान् उवाच
परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥

śribhagavan uvaca
paraṁ bhūyaḥ pravakṣyāmi jñānānāṁ jñānam uttamam
yajjñātvā munayaḥ sarve parāṁ siddhim ito gatāḥ.

525 इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥

idaṁ jñānam upāśritya mama sādharmyam āgatāḥ
sarge'pi nopajāyante pralaye na vyathanti ca.

526 मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥

mama yonir mahad-brahma tasmin garbhaṁ dadhāmyaham
sambhavaḥ sarva-bhūtānāṁ tato bhavati bhārata.

527 सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥

sarva-yoniṣu kaunteya mūrtayaḥ sambhavanti yāḥ
tāsāṁ brahma mahad-yonir- ahaṁ bīja-pradaḥ pitā.

528 सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥

sattvaṁ rajas tama iti guṇāḥ prakṛti-sambhavāḥ
nibadhnanti mahābāho dehe dehinam avyayam.

529 तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥

tatra sattvaṁ nirmalatvāt prakāśakam anāmayam
sukha-saṅgena badhnāti jñāna-saṅgena cānagha.

530 रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥

rajo rāgātmakaṁ viddhi tṛṣṇā-saṅga-samudbhavam
tannibadhnāti kaunteya karma-saṅgena dehinam.

531 तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥

tamas tvajñānajaṁ viddhi mohanaṁ sarva-dehinām
pramādālasya-nidrābhis- tan-nibadhnāti bhārata.

532 सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥

sattvaṁ sukhe sañjayati rajaḥ karmaṇi bhārata
jñānam āvṛtya tu tamaḥ pramāde sañjayatyuta.

533 रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥

rajas-tamaś cābhibhūya sattvaṁ bhavati bhārata
rajaḥ sattvaṁ tamaś caiva tamaḥ sattvaṁ rajas tathā.

534 सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥

sarva-dvāreṣu dehe'smin prakāśa upajāyate
jñānaṁ yadā tadā vidyād- vivṛddhaṁ sattvam ityuta.

535 लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥

lobhaḥ pravṛttir ārambhaḥ karmaṇām aśamaḥ spṛhā
rajasyetāni jāyante vivṛddhe bharatarṣabha.

536 अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥

aprakāśo'pravṛttiś ca pramādo moha eva ca
tamasyetāni jāyante vivṛddhe kuru-nandana.

537 यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥

yadā sattve pravṛddhe tu pralayaṁ yāti deha-bhṛt
tadottama-vidāṁ lokān- amalān pratipadyate.

538 रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥

rajasi pralayaṁ gatvā karma-saṅgiṣu jāyate
tathā pralīnas tamasi mūḍha-yoniṣu jāyate.

539 कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥

karmaṇaḥ sukṛtasyāhuḥ sāttvikaṁ nirmalaṁ phalam
rajasas tu phalaṁ duḥkham- ajñānaṁ tamasaḥ phalam.

540 सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥

sattvāt sañjāyate jñānaṁ rajaso lobha eva ca
pramāda-mohau tamaso bhavato'jñānam eva ca.

541 ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥

ūrdhvaṁ gacchanti sattvasthā madhye tiṣṭhanti rājasāḥ
jaghanya-guṇa-vṛttisthā adho gacchanti tāmasāḥ.

542 नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥

nānyaṁ guṇebhyaḥ kartāraṁ yadā draṣṭānupaśyati
guṇebhyaś ca paraṁ vetti madbhāvaṁ so'dhigacchati.

543 गुणानेतानतीत्य त्रीन् देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥

guṇān etān atītya trīn dehī deha-samudbhavān
janma-mṛtyu-jarā-duḥkhair- vimukto'mṛtam aśnute.

544 अर्जुन उवाच
कैर्लिङ्गैस्त्रीन् गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन् गुणानतिवर्तते ॥

arjuna uvāca
kair liṅgais trīn guṇān etān- atīto bhavati prabho
kimācāraḥ kathaṁ caitāṁs- trīn guṇān ativartate.

545 श्रीभगवान् उवाच
प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥

śrībhagavān uvāca
prakāśaṁ ca pravṛttiṁ ca moham eva ca pāṇḍava
na dveṣṭi sampravṛttāni na nivṛttāni kāṅkṣati.

546 उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥

udāsīnavad āsīno guṇair yo na vicālyate
guṇā vartanta ityeva yo'vatiṣṭhati neṅgate.

547 समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥

sama-duḥkha-sukhaḥ svasthaḥ sama-loṣṭāśma-kāñcanaḥ
tulya-priyāpriyo dhīras- tulya-nindātma-saṁstutiḥ.

548 मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

mānāpamānayos tulyas- tulyo mitrāri-pakṣayoḥ
sarvārambha-parityāgī guṇātītaḥ sa ucyate.

549 मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

māṁ ca yo'vyabhicāreṇa bhaktiyogena sevate
sa guṇān samatītyaitān brahma-bhūyāya kalpate.

550 ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥

brahmaṇo hi pratiṣṭhāham- amṛtasyāvyayasya ca
śāśvatasya ca dharmasya sukhasyaikāntikasya ca.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidy
āyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde guṇatrayavibhāgayogo
nāma caturdaśo'dhyāyaḥ

अथ पञ्चदशोऽध्यायः
atha pañcadaśo'dhyāyaḥ
Fifteenth Chapter

पुरुषोत्तमयोगः
puruṣottamayogaḥ

The Yoga of the Supreme Being

551 श्रीभगवान् उवाच
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥

śrībhagavān uvāca
ūrdhva-mūlam adhaḥ-śākham- aśvatthaṁ prāhur avyayam
chandāṁsi yasya parṇāni yas taṁ veda sa vedavit.

552 अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥

adhaś cordhvaṁ prasṛtās tasya śākhā
guṇa-pravṛddhā viṣaya-pravālāḥ
adhaś ca mūlānyanusantatāni
karmānubandhīni manuṣya-loke.

553 न रूपमस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर्न च सम्प्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलम्
असङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥

na rūpam asyeha tathopalabhyate
nānto na cādir na ca sampratiṣṭhā
aśvattham enaṁ suvirūḍha-mūlam
asaṅga-śastreṇa dṛḍhena chittvā

554 ततः पदं तत्परिमार्गिव्यं
यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥

tataḥ padaṁ tat parimārgitavyaṁ
yasmin gatā na nivartanti bhūyaḥ
tameva cādyaṁ puruṣaṁ prapadye
yataḥ pravṛttiḥ prasṛtā purāṇī.

555 निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥

nirmāna-mohā jita-saṅga-doṣā
adhyātma-nityā vinivṛtta-kāmāḥ
dvandvair vimuktāḥ sukha-duḥkha-saṁjñair-
gacchantyamūḍhāḥ padam avyayaṁ tat.

556 न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥

na tad bhāsayate sūryo na śaśāṅko na pāvakaḥ
yad gatvā na nivartante tad dhāma paramaṁ mama.

557 ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥

mamaivāṁśo jīva-loke jīva-bhūtaḥ sanātanaḥ
manaḥṣaṣṭhānīndriyāṇi prakṛtisthāni karṣati.

558 शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥

śarīraṁ yad avāpnoti yaccāpyutkrāmatīśvaraḥ
gṛhītvaitāni saṁyāti vāyur gandhān ivāśayāt.

559 श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥

śrotraṁ cakṣuḥ sparśanaṁ ca rasanaṁ ghrāṇam eva ca
adhiṣṭhāya manaś cāyaṁ viṣayānupasevate.

560 उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥

utkrāmantaṁ sthitaṁ vāpi bhuñjānaṁ vā guṇānvitam
vimūḍhā nānupaśyanti paśyanti jñāna-cakṣuṣaḥ.

561 यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥

yatanto yoginaś cainaṁ paśyantyātmanyavasthitam
yatanto'pyakṛtātmāno nainaṁ paśyantyacetasaḥ.

562 यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चान्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥

yadādityagataṁ tejo jagad bhāsayate'khilam
yaccandramasi yaccāgnau tattejo viddhi māmakam.

563 गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥

gāmāviśya ca bhūtāni dhārayāmyaham ojasā
puṣṇāmi cauṣadhīḥ sarvāḥ somo bhūtvā rasātmakaḥ.

564 अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

ahaṁ vaiśvānaro bhūtvā prāṇināṁ dehamāśritaḥ
prāṇāpāna-samāyuktaḥ pacāmyannaṁ caturvidham.

565 सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥

sarvasya cāhaṁ hṛdi sanniviṣṭo
mattaḥ smṛtir jñānam apohanaṁ ca
vedaiś ca sarvair aham eva vedyo
vedānta-kṛd vedavid eva cāham.

566 द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥

dvāvimau puruṣau loke kṣaraś cākṣara eva ca
kṣaraḥ sarvāṇi bhūtāni kūṭastho'kṣara ucyate.

567 उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥

uttamaḥ puruṣas tvanyaḥ paramātmetyudāhṛtaḥ
yo lokatrayam āviśya bibhartyavyaya īśvaraḥ.

568 यस्मात् क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥

yasmāt kṣaram atīto'ham- akṣarād api cottamaḥ
ato'smi loke vede ca prathitaḥ puruṣottamaḥ.

569 यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥

yo mām evam asammūḍho jānāti puruṣottamam
sa sarva-vid bhajati māṁ sarva-bhāvena bhārata.

570 इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात् कृतकृत्यश्च भारत ॥

iti guhyatamaṁ śāstram- idam uktaṁ mayānagha
etad buddhvā buddhimān syāt kṛta-kṛtyaś ca bhārata.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde puruṣottamayogo
nāma pañcadaśo'dhyāyaḥ

अथ षोडशोऽध्यायः
atha ṣoḍaśo'dhyāyaḥ
Sixteenth Chapter

दैवासुरसम्पद्विभागयोगः
daivāsurasampadvibhāgayogaḥ

The Yoga of Divine and Undivine Attributes

571 श्रीभगवान् उवाच
अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥

śrībhagavān uvāca
abhayaṁ sattva-saṁśuddhir- jñāna-yoga-vyavasthitiḥ
dānaṁ damaś ca yajñaś ca svādhyāyas tapa ārjavam.

572 अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥

ahiṁsā satyam akrodhas- tyāgaḥ śāntir apaiśunam
dayā bhūteṣvaloluptvaṁ mārdavaṁ hrīr acāpalam.

573 तेजः क्षमा धृतिःशौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥

tejaḥ kṣamā dhṛtiḥ śaucam- adroho nātimānitā
bhavanti sampadaṁ daivīm- abhijātasya bhārata.

574 दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥

dambho darpo'bhimānaś ca krodhaḥ pāruṣyam eva ca
ajñānaṁ cābhijātasya pārtha sampadam āsurīm.

575 दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥

daivī sampad vimokṣāya nibandhāyāsurī matā
mā śucaḥ sampadaṁ daivīm- abhijāto'si pāṇḍava.

576 द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥

dvau bhūta-sargau loke'smin daiva āsura eva ca
daivo vistaraśaḥ prokta āsuraṁ pārtha me śṛṇu.

577 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥

pravṛttiṁ ca nivṛttiṁ ca janā na vidur āsurāḥ
na śaucaṁ nāpi cācāro na satyaṁ teṣu vidyate.

578 असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसम्भूतं किमन्यत् कामहैतुकम् ॥

asatyam apratiṣṭhaṁ te jagad āhur anīśvaram
aparaspara-sambhūtaṁ kim anyat kāma-haitukam.

579 एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥

etāṁ dṛṣṭim avaṣṭabhya naṣṭātmāno'lpa-buddhayaḥ
prabhavantyugra-karmāṇaḥ kṣayāya jagato'hitāḥ.

580 कामम्आश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान् प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥

kāmam āśritya duṣpūraṁ dambha-māna-madānvitāḥ
mohād gṛhītvāsad-grāhān pravartante'śuci-vratāḥ.

581 चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥

cintām aparimeyāṁ ca pralayāntām upāśritāḥ
kāmopabhoga-paramā etāvaditi niścitāḥ.

582 आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥

āśā-pāśa-śatair baddhāḥ kāma-krodha-parāyaṇāḥ
īhante kāma-bhogārtham- anyāyenārtha-sañcayān.

583 इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥

idam adya mayā labdham- imaṁ prāpsye manoratham
idam astīdam api me bhaviṣyati punar dhanam.

584 असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥

asau mayā hataḥ śatrur- haniṣye cāparān api
īśvaro'ham ahaṁ bhogī siddho'haṁ balavān sukhī.

585 आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥

āḍhyo'bhijanavān asmi ko'nyo'sti sadṛśo mayā
yakṣye dāsyāmi modiṣya ityajñāna-vimohitāḥ.

586 अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

aneka-citta-vibhrāntā moha-jāla-samāvṛtāḥ
prasaktāḥ kāma-bhogeṣu patanti narake'śucau.

587 आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥

ātma-sambhāvitāḥ stabdhā dhana-māna-madānvitāḥ
yajante nāma-yajñais te dambhenāvidhi-pūrvakam.

588 अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥

ahaṅkāraṁ balaṁ darpaṁ kāmaṁ krodhaṁ ca saṁśritāḥ
māmātma-para-deheṣu pradviṣanto'bhyasūyakāḥ.

589 तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥

tān ahaṁ dviṣataḥ krūrān saṁsāreṣu narādhamān
kṣipāmyajasram aśubhān- āsurīṣveva yoniṣu.

590 आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥

āsurīṁ yonim āpannā mūḍhā janmani janmani
mām aprāpyaiva kaunteya tato yāntyadhamāṁ gatim.

591 त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधास्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

trividhaṁ narakasyedaṁ dvāraṁ nāśanam ātmanaḥ
kāmaḥ krodhas tathā lobhas- tasmāde tattrayaṁ tyajet.

592 एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥

etair vimuktaḥ kaunteya tamo-dvārais tribhir naraḥ
ācaratyātmanaḥ śreyas- tato yāti paraṁ gatim.

593 यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥

yaḥ śāstra-vidhim utsṛjya vartate kāma-kārataḥ
na sa siddhim avāpnoti na sukhaṁ na paraṁ gatim.

594 तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वाशास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥

tasmācchāstraṁ pramāṇaṁ te kāryākārya-vyavasthitau
jñātvā śāstra-vidhānoktaṁ karma kartum ihārhasi.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसम्पद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde daivāsurasampadvibhāgayogo
nāma ṣodaśo'dhyāyaḥ

अथ सप्तदशोऽध्यायः
atha saptadaśo'dhyāyaḥ
Seventeenth Chapter

श्रद्धात्रयविभागयोगः
śraddhātrayavibhāgayogaḥ

The Yoga of Threefold Faith

595 अर्जुन उवाच
ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥

arjuna uvāca
ye śāstra-vidhim utsṛjya yajante śraddhayānvitāḥ
teṣāṁ niṣṭhā tu kā kṛṣṇa sattvam āho rajas tamaḥ.

596 श्रीभगवान् उवाच
त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥

śrībhagavān uvāca
trividhā bhavati śraddhā dehināṁ sā svabhāvajā
sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tāṁ śṛṇu.

597 सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥

sattvānurūpā sarvasya śraddhā bhavati bhārata
śraddhāmayo'yaṁ puruṣo yo yacchraddhaḥ sa eva saḥ.

598 यजन्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान् भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥

yajante sāttvikā devān yakṣa-rakṣāṁsi rājasāḥ
pretān bhūta-gaṇāṁś cānye yajante tāmasā janāḥ.

599 अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भाहङ्कारसंयुक्तः कामरागबलान्विताः ॥

aśāstra-vihitaṁ ghoraṁ tapyante ye tapo janāḥ
dambhāhaṅkāra-saṁyuktāḥ kāma-rāga-balānvitāḥ.

600 कर्शयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान् विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥

karśayantaḥ śarīrasthaṁ bhūtagrāmam acetasaḥ
māṁ caivāntaḥ-śarīrasthaṁ tān viddhyāsura-niścayān.

601 आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥

āhārastvapi sarvasya trividho bhavati priyaḥ
yajñas tapas tathā dānaṁ teṣāṁ bhedam imaṁ ṣṛṇu.

602 आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥

āyuḥ-sattva-balārogya- sukha-prīti-vivardhanāḥ
rasyāḥ snigdhāḥ sthirā hṛdyā āhārāḥ sāttvika-priyāḥ.

603 कट्वम्ललवणात्युष्णातीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥

kaṭvamla-lavaṇātyuṣṇa- tīkṣṇa-rūkṣa-vidāhinaḥ
āhārā rājasasyeṣṭā duḥkha-śokāmaya-pradāḥ.

604 यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥

yāta-yāmaṁ gata-rasaṁ pūti paryuṣitaṁ ca yat
ucchiṣṭam api cāmedhyaṁ bhojanaṁ tāmasa-priyam.

605 अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥

aphalākāṅkṣibhir yajño vidhi-dṛṣṭo ya ijyate
yaṣṭavyam eveti manaḥ samādhāya sa sāttvikaḥ.

606 अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥

abhisandhāya tu phalaṁ dambhārtham api caiva yat
ijyate bharataśreṣṭha taṁ yajñaṁ viddhi rājasam.

607 विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥

vidhi-hīnam asṛṣṭānnaṁ mantra-hīnam adakṣiṇam
śraddhā-virahitaṁ yajñaṁ tāmasaṁ paricakṣate.

608 देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥

deva-dvija-guru-prājña- pūjanaṁ śaucam ārjavam
brahmacaryam ahiṁsā ca śārīraṁ tapa ucyate.

609 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥

anudvegakaraṁ vākyaṁ satyaṁ priyahitaṁ ca yat
svādhyāyābhyasanaṁ caiva vāṅmayaṁ tapa ucyate.

610 मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥

manaḥ-prasādaḥ saumyatvaṁ maunam ātma-vinigrahaḥ
bhāva-saṁśuddhir- ityetat tapo mānasam ucyate.

611 श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥

śraddhayā parayā taptaṁ tapas tat trividhaṁ naraiḥ
aphalākāṅkṣibhir yuktaiḥ sāttvikaṁ paricakṣate.

612 सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥

satkāra-māna-pūjārthaṁ tapo dambhena caiva yat
kriyate tadiha proktaṁ rājasaṁ calam adhruvam.

613 मूढग्राहेणात्मनो यत् पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥

mūḍha-grāheṇātmano yat pīḍayā kriyate tapaḥ
parasyotsādanārthaṁ vā tat tāmasam udāhṛtam.

614 दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥

dātavyam iti yad dānaṁ dīyate'nupakāriṇe
deśe kāle ca pātre ca tad- dānaṁ sāttvikaṁ smṛtam.

615 यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥

yattu pratyupakārārthaṁ phalam uddiśya vā punaḥ
dīyate ca parikliṣṭaṁ tad dānaṁ rājasaṁ smṛtam.

616 अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥

adeśakāle yad dānam- apātrebhyaś ca dīyate
asatkṛtam avajñātaṁ tat tāmasam udāhṛtam.

617 ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥

om tat sad iti nirdeśo brahmaṇas trividhaḥ smṛtaḥ
brāhmaṇās tena vedāś ca yajñāś ca vihitāḥ purā.

618 तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥

tasmād om ityudāhṛtya yajña-dāna-tapaḥ-kriyāḥ
pravartante vidhānoktāḥ satataṁ brahma-vādinām.

619 तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥

tad ityanabhisandhāya phalaṁ yajña-tapaḥ-kriyāḥ
dānakriyāś ca vividhāḥ kriyante mokṣa-kāṅkṣibhiḥ.

620 सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥

sadbhāve sādhu-bhāve ca sad ityetat prayujyate
praśaste karmaṇi tathā sacchabdaḥ pārtha yujyate.

621 यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥

yajñe tapasi dāne ca sthitiḥ saditi cocyate
karma caiva tadarthīyaṁ sad ityevābhidhīyate.

622 अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥

aśraddhayā hutaṁ dattaṁ tapastaptaṁ kṛtaṁ ca yat
asadityucyate pārtha na ca tat pretya no iha.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde śraddhātrayavibhāgayogo
nāma saptadaśo'dhyāyaḥ

अथ अष्टादशोऽध्यायः
atha aṣṭādaso'dhyāyaḥ
EIGHTEENTH CHAPTER

मोक्षयोगः
mokṣayogaḥ

THE YOGA OF LIBERATION

623 अर्जुन उवाच
सन्न्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥

arjuna uvāca
sannyāsasya mahābāho tattvam icchāmi veditum
tyāgasya ca hṛṣīkeśa pṛthak keśi-niṣūdana.

624 श्रीभगवान् उवाच
काम्यानां कर्मणां न्यासं सन्न्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥

śrībhagavān uvāca
kāmyānāṁ karmaṇāṁ nyāsaṁ sannyāsaṁ kavayo viduḥ
sarva-karma-phala-tyāgaṁ prāhus tyāgaṁ vicakṣaṇāḥ.

625 त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥

tyājyaṁ doṣavad ityeke karma prāhur manīṣiṇaḥ
yajña-dāna-tapaḥ-karma na tyājyam iti cāpare.

626 निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ॥

niścayaṁ śṛṇu me tatra tyāge bharata-sattama
tyāgo hi puruṣa-vyāghra tri-vidhaḥ samprakīrtitaḥ.

627 यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥

yajña-dāna-tapaḥ-karma na tyājyaṁ kāryam eva tat
yajño dānaṁ tapaś caiva pāvanāni manīṣiṇām.

628 एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥

etānyapi tu karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā phalāni ca
kartavyānīti me pārtha niścitaṁ matam uttamam.

629 नियतस्य तु सन्न्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥

niyatasya tu sannyāsaḥ karmaṇo nopapadyate
mohāt tasya parityāgas- tāmasaḥ parikīrtitaḥ.

630 दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥

duḥkham ityeva yat karma kāya-kleśa-bhayāt tyajet
sa kṛtvā rājasaṁ tyāgaṁ naiva tyāga-phalaṁ labhet.

631 कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥

kāryam ityeva yat karma niyataṁ kriyate'rjuna
saṅgaṁ tyaktvā phalaṁ caiva sa tyāgaḥ sāttviko mataḥ.

632 न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥

na dveṣṭyakuśalaṁ karma kuśale nānuṣajjate
tyāgī sattva-samāviṣṭo medhāvī chinna-saṁśayaḥ.

633 न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥

na hi dehabhṛtā śakyaṁ tyaktuṁ karmāṇyaśeṣataḥ
yas tu karma-phala-tyāgī sa tyāgītyabhidhīyate.

634 अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु सन्न्यासिनां क्वचित् ॥

aniṣṭam iṣṭaṁ miśraṁ ca trividhaṁ karmaṇaḥ phalam
bhavatyatyāgināṁ pretya na tu sannyāsināṁ kvacit.

635 पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥

pañcaitāni mahābāho kāraṇāni nibodha me
sāṅkhye kṛtānte proktāni siddhaye sarva-karmaṇām.

636 अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥

adhiṣṭhānaṁ tathā kartā karaṇaṁ ca pṛthag vidham
vividhāś ca pṛthak ceṣṭā daivaṁ caivātra pañcamam.

637 शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥

śarīra-vāṅmanobhir yat- karma prārabhate naraḥ
nyāyyaṁ vā viparītaṁ vā pañcaite tasya hetavaḥ.

638 तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥

tatraivaṁ sati kartāram- ātmānaṁ kevalaṁ tu yaḥ
paśyatyakṛta-buddhitvān- na sa paśyati durmatiḥ.

639 यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमांल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥

yasya nāhaṅkṛto bhāvo buddhir yasya na lipyate
hatvāpi sa imāṁllokān- na hanti na nibadhyate.

640 ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः ॥

jñānaṁ jñeyaṁ parijñātā trividhā karma-codanā
karaṇaṁ karma karteti trividhaḥ karma-saṅgrahaḥ.

641 ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥

jñānaṁ karma ca kartā ca tridhaiva guṇa-bhedataḥ
procyate guṇa-saṅkhyāne yathāvacchṛṇu tānyapi.

642 सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥

sarva-bhūteṣu yenaikaṁ bhāvam avyayam īkṣate
avibhaktaṁ vibhakteṣu tajjñānaṁ viddhi sāttvikam.

643 पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥

pṛthaktvena tu yajjñānaṁ nānābhāvān pṛthagvidhān
vetti sarveṣu bhūteṣu tajjñānaṁ viddhi rājasam.

644 यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥

yattu kṛtsnavad ekasmin kārye saktam ahaitukam
atattvārthavad alpaṁ ca tat tāmasam udāhṛtam.

645 नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥

niyataṁ saṅga-rahitam- arāga-dveṣataḥ kṛtam
aphala-prepsunā karma yat tat sāttvikam ucyate.

646 यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥

yattu kāmepsunā karma sāhaṁkāreṇa vā punaḥ
kriyate bahulāyāsaṁ tadrājasam udāhṛtam.

647 अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥

anubandhaṁ kṣayaṁ hiṁsām- anavekṣya ca pauruṣam
mohād ārabhyate karma yat tat tāmasam ucyate.

648 मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥

mukta-saṅgo'nahaṁvādī dhṛtyutsāha-samanvitaḥ
siddhyasiddhyor nirvikāraḥ kartā sāttvika ucyate.

649 रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥

rāgī karma-phala-prepsur- lubdho hiṁsātmako'śuciḥ
harṣa-śokānvitaḥ kartā rājasaḥ parikīrtitaḥ.

650 अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठोऽनैष्कृतिकोऽलसः ।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥

ayuktaḥ prākṛtaḥ stabdhaḥ śaṭho'naiṣkṛtiko'lasaḥ
viṣādī dīrghasūtrī ca kartā tāmasa ucyate.

651 बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥

buddher bhedaṁ dhṛteś caiva guṇatas trividhaṁ śṛṇu
procyamānam aśeṣeṇa pṛthaktvena dhanañjaya.

652 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥

pravṛttiṁ ca nivṛttiṁ ca kāryākārye bhayābhaye
bandhaṁ mokṣaṁ ca yā vetti buddhiḥ sā pārtha sāttvikī.

653 यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥

yayā dharmam adharmaṁ ca kāryaṁ cākāryam eva ca
ayathāvat prajānāti buddhiḥ sā pārtha rājasī.

654 अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥

adharmaṁ dharmam iti yā manyate tamasāvṛtā
sarvārthān viparītāṁś ca buddhiḥ sā pārtha tāmasī.

655 धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥

dhṛtyā yayā dhārayate manaḥ-prāṇendriya-kriyāḥ
yogenāvyabhicāriṇyā dhṛtiḥ sā pārtha sāttvikī.

656 **यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।**
प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥

yayā tu dharma-kāmārthān dhṛtyā dhārayate'rjuna
prasaṅgena phalākāṅkṣī dhṛtiḥ sā pārtha rājasī.

657 **यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।**
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥

yayā svapnaṁ bhayaṁ śokaṁ viṣādaṁ madam eva ca
na vimuñcati durmedhā dhṛtiḥ sā pārtha tāmasī.

658 **सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।**
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥

sukhaṁ tvidānīṁ trividhaṁ śṛṇu me bharatarṣabha
abhyāsād ramate yatra duḥkhāntaṁ ca nigacchati.

659 **यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।**
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥

yat tad agre viṣam iva pariṇāme'mṛtopamam
tat sukhaṁ sāttvikaṁ proktam- ātma-buddhi-prasādajam.

660 **विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।**
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥

viṣayendriya-saṁyogād- yat tad agre'mṛtopamam
pariṇāme viṣam iva tat sukhaṁ rājasaṁ smṛtam.

661 **यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।**
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥

yad agre cānubandhe ca sukhaṁ mohanam ātmanaḥ
nidrālasya-pramādotthaṁ tat tāmasam udāhṛtam.

662 **न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।**
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥

na tad asti pṛthivyāṁ vā divi deveṣu vā punaḥ
sattvaṁ prakṛtijair muktaṁ yad ebhiḥ syāt tribhir guṇaiḥ.

663 **ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।**
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥

brāhmaṇa-kṣatriya-viśāṁ śūdrāṇāṁ ca parantapa
karmāṇi pravibhaktāni svabhāva-prabhavair guṇaiḥ.

664 **शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।**
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥

śamo damas tapaḥ śaucaṁ kṣāntir ārjavam eva ca
jñānaṁ vijñānam āstikyaṁ brahma-karma svabhāvajam.

665 **शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।**
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥

śauryaṁ tejo dhṛtir dākṣyaṁ yuddhe cāpyapalāyanam
dānam īśvara-bhāvaś ca kṣātraṁ karma svabhāvajam.

666 **कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।**
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥

kṛṣi-gaurakṣya-vāṇijyaṁ vaiśya-karma svabhāvajam
paricaryātmakaṁ karma śūdrasyāpi svabhāvajam.

667 **स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।**
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥

sve sve karmaṇyabhirataḥ saṁsiddhiṁ labhate naraḥ
svakarma-nirataḥ siddhiṁ yathā vindati tacchṛṇu.

668 यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥

yataḥ pravṛttir bhūtānāṁ yena sarvam idaṁ tatam
svakarmaṇā tam abhyarcya siddhiṁ vindati mānavaḥ.

669 श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥

śreyān svadharmo viguṇaḥ paradharmāt svanuṣṭhitāt
svabhāva-niyataṁ karma kurvan nāpnoti kilbiṣam.

670 सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥

sahajaṁ karma kaunteya sadoṣam api na tyajet
sarvārambhā hi doṣeṇa dhūmenāgnir ivāvṛtāḥ.

671 असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां सन्न्यासेनाधिगच्छति ॥

asakta-buddhiḥ sarvatra jitātmā vigata-spṛhaḥ
naiṣkarmya-siddhiṁ paramāṁ sannyāsenādhigacchati.

672 सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥

siddhiṁ prāpto yathā brahma tathāpnoti nibodha me
samāsenaiva kaunteya niṣṭhā jñānasya yā parā.

673 बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन् विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥

buddhyā viśuddhayā yukto dhṛtyātmānaṁ niyamya ca
śabdādīn viṣayāṁs tyaktvā rāga-dveṣau vyudasya ca.

674 विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥

vivikta-sevī laghvāśī yata-vāk-kāya-mānasaḥ
dhyāna-yoga-paro nityaṁ vairāgyaṁ samupāśritaḥ.

675 अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

ahaṅkāraṁ balaṁ darpaṁ kāmaṁ krodhaṁ parigraham
vimucya nirmamaḥ śānto brahma-bhūyāya kalpate.

676 ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥

brahma-bhūtaḥ prasannātmā na śocati na kāṅkṣati
samaḥ sarveṣu bhūteṣu madbhaktiṁ labhate parām.

677 भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥

bhaktyā māṁ abhijānāti yāvānyaś cāsmi tattvataḥ
tato māṁ tattvato jñātvā viśate tad anantaram.

678 सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥

sarva-karmāṇyapi sadā kurvāṇo madvyapāśrayaḥ
matprasādād avāpnoti śāśvataṁ padam avyayam.

679 चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥

cetasā sarva-karmāṇi mayi sannyasya matparaḥ
buddhi-yogam upāśritya maccittaḥ satataṁ bhava.

680 मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥

maccittaḥ sarva-durgāṇi matprasādāt tariṣyasi
atha cet tvam ahaṅkārān- na śroṣyasi vinaṅkṣyasi.

681 यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥

yad ahaṅkāram āśritya na yotsya iti manyase
mithyaiṣa vyavasāyas te prakṛtis tvāṁ niyokṣyati.

682 स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥

svabhāvajena kaunteya nibaddhaḥ svena karmaṇā
kartuṁ necchasi yanmohāt- kariṣyasyavaśo'pi tat.

683 ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥

īśvaraḥ sarva-bhūtānāṁ hṛddeśe'rjuna tiṣṭhati
bhrāmayan sarva-bhūtāni yantrārūḍhāni māyayā.

684 तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात् परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

tam eva śaraṇaṁ gaccha sarva-bhāvena bhārata
tat prasādāt parāṁ śāntiṁ sthānaṁ prāpsyasi śāśvatam.

685 इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥

iti te jñānam ākhyatam guhyād guhyataram mayā
vimṛśyetad aśeṣeṇa yathecchasi tathā kuru.

686 सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥

sarva-guhyatamaṁ bhūyaḥ śṛṇu me paramaṁ vacaḥ
iṣṭo'si me dṛḍham iti tato vakṣyāmi te hitam.

687 मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥

manmanā bhava madbhakto madyājī māṁ namaskuru
mām evaiṣyasi satyaṁ te pratijāne priyo'si me.

688 सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

sarva-dharmān parityajya mām ekaṁ śaraṇaṁ vraja
ahaṁ tvā sarva-pāpebhyo mokṣayiṣyāmi mā śucaḥ.

689 इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥

idaṁ te nātapaskāya nābhaktāya kadācana
na cāśuśrūṣave vācyaṁ na ca māṁ yo'bhyasūyati.

690 य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥

ya idaṁ paramaṁ guhyaṁ madbhakteṣvabhidhāsyati
bhaktiṁ mayi parāṁ kṛtvā mām evaiṣyatyasaṁśayaḥ.

691 न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥

na ca tasmān-manuṣyeṣu kaścinme priyakṛttamaḥ
bhavitā na ca me tasmād- anyaḥ priyataro bhuvi.

692 अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥

adhyeṣyate ca ya imaṁ dharmyaṁ saṁvādam āvayoḥ
jñāna-yajñena tenāham iṣṭaḥ syām iti me matiḥ.

693 श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सेऽपि मुक्तः शुभांल्लोकान् प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम् ॥

śraddhāvān anasūyaś ca śṛṇuyād api yo naraḥ
so'pi muktaḥ śubhāṁllokān prāpnuyāt puṇya-karmaṇām.

694 कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥

kaccid etacchrutaṁ pārtha tvayaikāgreṇa cetasā
kaccid ajñāna-sammohaḥ pranaṣṭaste dhanañjaya.

695 अर्जुन उवाच
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥

arjuna uvāca
naṣṭo mohaḥ smṛtir labdhā tvat prasādān-mayācyuta
sthito'smi gata-sandehaḥ kariṣye vacanaṁ tava.

696 सञ्जय उवाच
इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥

sañjaya uvāca
ityahaṁ vāsudevasya pārthasya ca mahātmanaḥ
saṁvādam imam aśrauṣam- adbhutaṁ roma-harṣaṇam.

697 व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात् कृष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥

vyāsa-prasādācchrutavān- etad guhyam ahaṁ param
yogaṁ yogeśvarāt kṛṣṇāt sākṣāt kathayataḥ svayam.

698 राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥

rājan saṁsmṛtya saṁsmṛtya saṁvādam imam adbhutam
keśavārjunayoḥ puṇyaṁ hṛṣyāmi ca muhur-muhuḥ.

699 तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥

tacca saṁsmṛtya saṁsmṛtya rūpam atyadbhutaṁ hareḥ
vismayo me mahān rājan hṛṣyāmi ca punaḥ punaḥ.

700 यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

yatra yogeśvaraḥ kṛṣṇo yatra pārtho dhanurdharaḥ
tatra śrīr vijayo bhūtir- dhruvā nītir matir mama.

॥ ॐ तत् सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥

om tat saditi śrīmad bhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṁ
yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde mokṣayogo
nāma aṣṭādaśo'dhyāyaḥ

गीतामाहात्म्यम्

gītāmāhātmyam

The Greatness of Gita

1 शौनक उवाच
गीतायाश्चैव माहात्म्यं यथावत्सूत मे वद ।
पुरा नारायणक्षेत्रे व्यासेन मुनिनोदितम् ॥

śaunaka uvāca
gītāyāś caiva māhātmyaṁ yathāvat sūta me vada
purā nārāyaṇa-kṣetre vyāsena muninoditam.

2 सूत उवाच
भद्रं भगवता पृष्टं यद्धि गुप्ततमं परम् ।
शक्यते केन तद् वक्तुं गीतामाहात्म्यमुत्तमम् ॥

sūta uvāca
bhadraṁ bhagavatā pṛṣṭaṁ yaddhi guptatamaṁ param
śakyate kena tad vaktuṁ gītā māhātmyam uttamam.

3 कृष्ण जानाति वै सम्यक् किञ्चित् कुन्तिसुतः फलम् ।
व्यासो वा व्यासपुत्रो वा याज्ञवल्क्योऽथ मैथिलः ॥

kṛṣṇa jānāti vai samyak kiñcit kunti-sutah phalam
vyāso vā vyāsaputro vā yājñavalkyo'tha maithilaḥ.

4 अन्ये श्रवणतः श्रुत्वा लेशं सङ्कीर्तयन्ति च ।
तस्मात् किञ्चिद् वदाम्यत्र व्यासस्यास्यान्मया श्रुतम् ॥

anye śravaṇataḥ śrutvā leśaṁ saṅkīrtayanti ca
tasmāt kiñcid vadāmyatra vyāsasyāsyān-mayā śrutam.

5 सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥

sarvopaniṣado gāvo dogdhā gopāla-nandanaḥ
pārtho vatsaḥ sudhīr bhoktā dugdhaṁ gītāmṛtaṁ mahat.

6 संसारसागरं घोरं तर्तुमिच्छति यो नरः ।
गीतानावं समासाद्य पारं याति सुखेन सः ॥

saṁsāra-sāgaraṁ ghoraṁ tarttum icchati yo naraḥ
gītā-nāvaṁ samāsādya pāraṁ yāti sukhena saḥ.

7 देवकीनन्दनो कृष्णो गीतापाठेन तुष्यति ।
यथा न वेदैर्दानेन यज्ञतीर्थव्रतादिभिः ॥

devakī-nandanaḥ kṛṣṇo gītā-pāṭhena tuṣyati
yathā na vedair dānena yajña-tīrtha-vratādibhiḥ.

8 गीताधीता च येनापि भक्तिभावेन चेतसा ।
वेदशास्त्रपुराणानि तेनाधीतानि सर्वशः ॥

gītādhītā ca yenāpi bhakti-bhāvena cetasā
veda-śāstra-purāṇāni tenādhītāni sarvaśaḥ.

9 यः शृणोति च गीतार्थं कीर्तयत्येव यः परम् ।
श्रावयेच्च परार्थं वै स प्रयाति परं पदम् ॥

yaḥ śṛṇoti ca gītārthaṁ kīrttayatyeva yaḥ param
śrāvayec-ca parārthaṁ vai sa prayāti paraṁ padam.

10 धरोवाच
भगवन् परमेशान भक्तिरव्यभिचारिणी ।
प्रारब्धं भुज्यमानस्य कथं भवति हे प्रभो ॥

dharovāca:
bhagavan parameśāna bhaktiravyabhicāriṇī
prārabdhaṁ bhujyamānasya kathaṁ bhavati he prabho.

11 श्रीविष्णुरुवाच
प्रारब्धं भुज्यमानो हि गीताभ्यासरतः सदा ।
स मुक्तः स सुखी लोके कर्मणा नोपलिप्यते ॥

śrīviṣṇur uvāca:
prārabdhaṁ bhujyamāno hi gītābhyāsa-rataḥ sadā
sa muktaḥ sa sukhī loke karmaṇā nopalipyate.

12 महापापातिपापानि गीताध्यानं करोति चेत् ।
क्वचित्स्पर्शं न कुर्वन्ति नलिनीदलमम्बुवत् ॥

mahā pāpāti-pāpāni gītā-dhyānaṁ karoti cet
kvacit sparśaṁ na kurvanti nalinī-dalam ambuvat.

13 गीतायाः पुस्तकं यत्रयत्र पाठः प्रवर्तते ।
तत्र सर्वाणि तीर्थानि प्रयागादीनि भूतले ॥

gītāyāḥ pustakaṁ yatra yatra pāṭhaḥ pravartate
tatra sarvāṇi tīrthāni prayāgādīni bhūtale.

14 यत्र गीताविचारश्च पठनं पाठनं श्रितम् ।
तत्राहं निश्चितं पृथ्वि निवसामि सदैव हि ॥

yatra gītā-vicāraś ca paṭhanaṁ pāṭhanaṁ śritam
tatrāhaṁ niścitaṁ pṛthvi nivasāmi sadaiva hi.

15 ये शृण्वन्ति पठन्त्येव गीताशास्त्रमहर्निशम् ।
न ते वै मानुषाः ज्ञेयाः देवरूपा न संशयः ॥

ye śṛṇvanti paṭantyeva gītāśāstram aharniśam
na te vai mānuṣā jñeyā devarūpā na saṁśayaḥ.

16 गीतामाश्रित्य बहवो भूभुजो जनकादयः ।
निर्धूतकल्मषाः लोके गतास्ते परमं पदम् ॥

gītām āśritya bahavo bhūbhujo janakādayaḥ
nirdhūta-kalmaṣā loke gatās te paramaṁ padam.

17 गीतार्थं ध्यायते नित्यं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ।
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो देहान्ते परमं पदम् ॥

gītārthaṁ dhyāyate nityaṁ kṛtvā karmāṇi bhūriśaḥ
jīvanmuktaḥ sa vijñeyo dehānte paramaṁ padam.

18 गीता मे हृदयं पृथ्वि गीता मे सारमुत्तमम् ।
गीता मे ज्ञानमत्युग्रं गीता मे ज्ञानमव्ययम् ॥

gītā me hṛdayaṁ pṛthvi gītā me sāramuttamam
gītā me jñānam atyugraṁ gītā me jñānam avyayam.

19 गीता मे चोत्तमं स्थानं गीता मे परमं पदम् ।
गीता मे परमं गुह्यं गीता मे परमो गुरुः ॥

gītā me cottamaṁ sthānaṁ gītā me paramaṁ padam
gītā me paramaṁ guhyaṁ gītā me paramo guruḥ.

20 गीताश्रयेऽहं तिष्ठामि गीता मे परमं गृहम् ।
गीताज्ञानं समाश्रित्य त्रिलोकीं पालयाम्यहम् ॥

gītāśraye'haṁ tiṣṭhāmi gītā me paramaṁ gṛham
gītājñānaṁ samāśritya trilokīṁ pālayāmyaham.

21 गीता मे परमा विद्या ब्रह्मरूपा न संशयः ।
अर्धमात्रा क्षरा नित्यम् अनिर्वाच्यपदात्मिका ॥

gītā me paramā vidyā brahmarūpā na saṁśayaḥ
ardhamātrā kṣarā nityam anirvācyapadātmikā.

22 चिदानन्देन कृष्णेन प्रोक्ता स्वमुखतोऽर्जुनम् ।
वेदत्रयी परानन्दा तत्त्वार्थज्ञानसंयुता ॥

cidānandena kṛṣṇena proktā svamukhato'rjunam
vedatrayī parānandā tattvārtha-jñāna-saṁyutā.

23 योऽष्टादशीं जपेन्नित्यं नरो निश्चलमानसः ।
ज्ञानसिद्धिं स लभते ततो याति परां गतिम् ॥

yo'ṣṭādaśīṁ japennityaṁ naro niścalamānasaḥ
jñānasiddhiṁ sa labhate tato yāti paraṁ padam.

24 सूत उवाच
माहात्म्यमतद् गीतायाः कृष्णप्रोक्तं सनातनम् ।
गीतान्ते पठते यस्तु यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥

sūta uvāca
māhātmyam etad gītāyāḥ kṛṣṇa-proktaṁ sanātanam
gītānte paṭhate yas tu yathokta-phalabhāg bhavet.

25 एतन्माहात्म्यसंयुक्तं गीताभ्यासं करोति यः ।
स तत्फलमवाप्नोति दुर्लभां गतिमाप्नुयात् ॥

etan-māhātmya-saṁyuktaṁ gītābhyāsaṁ karoti yaḥ
sa tat phalam avāpnoti durlabhāṁ gatim āpnuyāt.

॥ इति श्रीवैष्णवीयतन्त्रसारे श्रीमद्भगवद्गीतामाहात्म्यं सम्पूर्णम् ॥

iti śrīvaiṣṇavīyatantrasāre
śrīmadbhagavadgītāmāhātmyaṁ sampūrṇam.

Thus ends the greatness of Gita
as revealed in the Vishnu Purana.

Salutations to Thee, O Supreme Being, Thou art the embodiment of truth, consciousness and bliss, Who hath revealed here the great scripture of yoga, the Gita, in a dialogue form for the benefit of seekers. All glory to Thee, O Krishna, the Lord of Yoga, and the Supreme Master. Be it offered at Thy lotus feet, O Krishna, and let it bring all goodness to everyone.

Final Oblation

Final Oblation

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

om pūrṇamadaḥ pūrṇamidaṁ pūrnāt pūrṇam udacyate
pūrṇasya pūrṇamādāya pūrṇamevāvaśiṣyate.

हरिः ॐ तत् सत् । हरिः ॐ तत् सत् । हरिः ॐ तत् सत् ।

hariḥ om tat sat , hariḥ om tat sat , hariḥ om tat sat.

यदक्षरं पदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षाम्यता देव प्रसीद परमेश्वर ॥

yad akṣaraṁ pada-bhraṣṭaṁ mātrā-hīnaṁ ca yad bhavet
tat sarvaṁ kṣāmatṁ deva prasīda parameśvara.

ध्यानमूलं गुरोर्मूर्तिः पूजामूलं गुरोः पदं ।
मन्त्रमूलं गुरोर्वाक्यं माक्षमूलं गुरोः कृपा ॥

dhyānamūlaṁ gurormūrtiḥ pūjāmūlaṁ guroḥ padam
mantramūlaṁ gurorvākyaṁ mokṣamūlaṁ guroḥ kṛpā.

त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव
त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥

tvam eva mātā ca pitā tvam eva
tvam eva bandhuś ca sakhā tvam eva
tvam eva vidyā draviṇaṁ tvam eva
tvam eva sarvaṁ mama deva-deva.

सर्वे भवन्तु सुखिनः
सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु
मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत् ॥

sarve bhavantu sukhinaḥ
sarve santu nirāmayāḥ
sarve bhadrāṇi paśyantu
mā kaścit duḥkha-bhāg bhavet.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

Om śāntiḥ... śāntiḥ... śāntiḥ...

श्रीकृष्णार्पणमस्तु

śrīkṣṇārpaṇam astu